

ДЕЯКІ АСПЕКТИ КРИТИКИ БУРЖУАЗНОЇ КОНЦЕПЦІЇ ПРОМИСЛОВОЇ ДЕМОКРАТІЇ

В. М. Чугуєнко

Однією з характерних особливостей сучасного імперіалізму є поєднання методів застосування сили з широким використанням ідеологічної боротьби проти світового революційного процесу і, в першу чергу, проти соціалістичних країн та робітничого руху. Як зазначено в основному документі міжнародної Народи комуністичних і робітничих партій (1969 р.), імперіалізм постійно вишукує нові методи для того, щоб підірвати робітничий рух зсередини, спробувати «інтегрувати» його в систему капіталізму [див. 5, 10]. Серед цих методів у наш час помітне місце в теорії і практиці капіталістичного бізнесу займає буржуазна концепція промислової демократії, яка являє собою один з найважливіших напрямків так званої індустріальної соціології. Дослідження в цій галузі здійснюють більш як 20 університетів США, багато наукових соціологічних центрів ФРН, Канади, Англії. Суть концепції промислової демократії об'єктивно зводиться до того, щоб посягати в свідомості робітників та їх профспілкових лідерів ілюзію участі в управлінні промисловим підприємством через ту чи іншу систему робітничого представництва. Мета буржуазних теоретиків і практиків, що рекламують концепцію промислової демократії як засіб досягнення класового миру, полягає в тому, щоб усунути або хоча б пом'якшити головну суперечність капіталізму — антагонізм між працею і капіталом, відвертаючи увагу робітничого класу від справжньої революційної боротьби за владу. З цієї точки зору різні системи промислової демократії є, за визнанням директора сектора індустріальних відносин Принстонського університету (США) Ф. Харбінсона, «дренажні канали для специфічного невдоволення і розчарування, котре робітники накопичують на роботі». На його думку, подібні системи цінні тим, що вони абсорбують «енергію» та інтереси лідерів трудящих, які могли б бути спрямовані на повалення капіталізму, якби цей шлях активності був відсутнім» [9, 67]. З цих слів ясно, що буржуазну соціологію турбують в проблемі промислової демократії не наукові пошуки залучення мас до управління, а спроби направити їх енергію по безпечних для монополістів каналах.

Буржуазна соціологія багато зусиль витрачає на ці спроби, намагаючись спинити наростаючий революційний рух за дійсну демократію на підприємстві, який стає важливою складовою частиною загальної боротьби за обмеження влади монополій. Учасники десятимільйонного травневого страйку у Франції, 18-мільйонної національної забастовки в Італії в 1968 р., 20-мільйонного виступу італійських трудящих у листопаді

1969 р. та ін. все більш настійно вимагали гарантованого права трудящих впливати на управління підприємствами. Оцінюючи листопадові події в країні 1969 р., генеральний секретар Італійської компартії Луїджі Лонго підкреслював: «Характерна риса теперішніх класових боїв італійських трудящих полягає в тому, що бої ці разом з підвищенням заробітної плати і скороченням робочого часу спрямовані також на те, щоб знайти нові форми участі, нові права при вирішенні проблем, що стосуються підприємства, тобто розширити права трудящих на місці роботи» [6]. Отже, боротьба за участь в управлінні підприємством стала на сучасному етапі характерною рисою класової боротьби в капіталістичних країнах. Буржуазна ідеологія і бізнес, в свою чергу, намагаються підмінити цю революційну вимогу трудящих своєю концепцією промислової демократії. Тому дана проблема перетворилася у вузол гострої класової боротьби, яка розгорнулася на всіх ланках політичного, економічного та наукового життя капіталістичних країн. Навколо цього питання зосередились найважливіші інтереси усіх класів, бо це фактично питання про владу у такій важливій сфері людського життя, як виробництво матеріальних цінностей.

Все це викликає необхідність, з одного боку, розгорнутої наукової критики буржуазної концепції промислової демократії, а з другого, — продовження досліджень по розробці обґрунтованого ставлення до питання про шляхи завоювання трудящими дійсних прав і можливостей впливати на управління підприємством.

Ми зупинимося лише на деяких моментах критики буржуазної концепції промислової демократії. З самого початку треба зауважити, що ідея «винайти» систему, яка б давала робітникам ілюзію участі в управлінні, видимість демократії на підприємстві далеко не нова. У кінці XIX ст. відомі буржуазні соціологи Беатриса і Сідней Веббі уже намагалися за допомогою промислової демократії створити «загальний базис, на якому обидві сторони (капіталісти й профспілки. — В. Ч.) зможуть прийти до угоди, не вступаючи у війну»[2]. В. І. Ленін побачив у цій концепції настільки типову рису буржуазної та реформістської ідеології, що особисто переклав книгу Веббів на російську мову і опублікував свій переклад. В. І. Ленін неодноразово звертався до критики різних виявів практичного застосування промислової демократії у буржуазному розумінні.

Критикуючи їх, В. І. Ленін розкрив основну стратегічну мету цієї концепції — намагання її авторів відірвати боротьбу робітників за свої права на окремих підприємствах від загальної, класової боротьби і тим самим роздробити робітничий рух. В. І. Ленін застерігав, що представники робітників в управлінні неминуче потраплять під вплив адміністрації, якщо вони не будуть спиратися на весь робітничий клас і його політичні органі-

зації, бо адміністрація завжди має тисячі засобів впливу на робітничих представників у бажаному для неї напрямі (підкуп, загроза переведення на менш оплачувану роботу або звільнення при найменшій до цього нагоді).

Внаслідок такої політики капіталістів на сучасному етапі, як справедливо зазначав англійський комуніст С. Силвер, «у західнонімецькій системі спільного прийняття рішень робітничі представники на місцях опинились поглинутими менеджментом і тепер створили привілейовану й ізольовану групу, що зовсім відірвалася від своїх виборців» [11, 564]. «Фабричне представництво, — писав В. І. Ленін, — представництво робітників на кожній окремій фабриці, не може задовольнити робітників навіть на Заході, навіть у вільних державах... і це зрозуміло, бо гніт капіталу надто сильний, і право звільняти робітників — це священне право капіталістичного вільного договору — *завжди* знесиливатиме представництво робітників на кожній окремій фабриці» [1, 6, 458]. Буржуазна концепція промислової демократії націлена на те, щоб в рамках окремих підприємств глушити класові конфлікти шляхом розширення контактів між профспілками і адміністрацією. При цьому самі конфлікти пояснюються лише недоліками в організаційній структурі підприємства, бюрократизмом. Узагальнюючи погляди шведських і західнонімецьких соціологів, Кауфман В. Пансе (ФРН) до цих недоліків відносить: 1) концентрацію процесу прийняття рішень по управлінню підприємством у вузькому колі осіб; 2) бюрократичну систему зв'язку між керівництвом і підлеглими; 3) тенденцію генерального директора приймати свої рішення одноосібно без допомоги виробничої ради (конференції) [12, 111]. Ці недоліки, дійсно, можуть мати і мають місце на капіталістичному промисловому підприємстві. Але, розглядаючи підприємство ізольовано від усієї системи суспільних відносин, основаних на приватній власності, буржуазний соціолог вказує тільки на причини, що лежать на поверхні конфлікту, не торкаючись його суті, яка коріниться в протилежності інтересів капіталістичної адміністрації і найманого експлуатованого робітника. Усі спроби запропонувати і обґрунтувати ту чи іншу систему буржуазної промислової демократії ігнорують цю протилежність, намагаючись довести, що причиною конфліктів є лише недоліки організації, недостатня інформованість робітників про роботу керівництва і т. п. Тепер особливо популярно у буржуазній соціології в усіх вадах капіталізму звинувачувати бюрократизм, щоб заховати за ним вочу природу приватновласницьких відносин. «Страшенна плутанина, грубість та конфліктуючі особисті інтереси — і все це неминучий наслідок величчя піраміди, — доводить австралійський соціолог Р. Рамсей, розуміючи під «пірамідою» бюрократичну структуру організації підприємств і профспілок. Які б не були світлі наміри на го-

рі, — продовжує Рамсей, — вони сплутуються і руйнуються цими факторами, поки дійдуть до дна піраміди» [13, 61].

Переклавши провину за погіршення становища трудящих з монополістів на бюрократизм, деякі буржуазні соціологи пропонують капіталістам, особливо в умовах наростаючої боротьби робітничого класу за право на участь в управлінні підприємством, розширювати контакти адміністрації з профспілками, залучаючи представників останніх до всіляких «об'єднаних дослідницьких комітетів» (США), «виробничих комітетів», «спостережних нарад» (ФРН, Франція, Австрія), які на правах консультативних органів могли б, на їх думку, служити досягненню класового миру в промисловості. Намагаючись видавати себе за об'єктивних дослідників, буржуазні індустріальні соціологи запевняють капіталістів, що робітниче представництво у такому вигляді не стосується їх прав. Американські автори Дербер, Чалмерс і Едельман навіть «відкрили» «самообмежуючий характер» боротьби профспілки за участь в управлінні. «Профспілки, як свідчать дані нашої виборки, — цілком вірно констатують вони, — мало захоплюють сферу прийняття підприємцем рішень, що визначають політику цін, відносини з замовниками, облік фінансування, вибір номенклатури продукції і т. п.». Але цікаво, чим вони це пояснюють. Мимохіть визнавши, що менеджмент «часто перешкоджає поширенню впливу профспілок на інші сфери», вони раптом роблять такий висновок: «Більше того, — є дуже мало свідчень про будь-які спроби профспілок поширити свій вплив на нові сфери» [8, 105]. Факти про сучасний робітничий рух спростовують цей висновок. Боротьба за гарантію робітничого місця, проти інтенсифікації праці, проти інфляції гостро ставить питання саме про поширення сфери впливу профспілок у прийнятті рішень на підприємстві.

Якщо звертаючись до підприємця, буржуазні соціологи з метою реклами своєї концепції намагаються довести, що органи промислової демократії не порушують їх основних прав, то трудящих вони запевняють, ніби в цих органах можна знайти дійові засоби для задоволення своїх потреб. Західнонімецький професор Ф. Вількен закликає робітників до співробітництва з капіталістами у справі «взаємного збагачення», бо «спільним для них є те, що обидві сторони сповнені егоїзму і прагнення заробити гроші, і це прагнення служить стимулом для господарської діяльності при нашому порядку» [14, 57]. Яка насправді ця «взаємність» прагнень, свідчать факти, наведені західнонімецькою газетою «Унзере цайт»: «Робітники вивели «Вестфаленхютте» по випуску сталі на друге місце серед сталеливарних заводів Руру. Зате за середнім рівнем заробітної плати вони були на восьмому місці. ...Випуск продукції збільшувався, число робітників зменшувалось: підприємці проводили раціоналізацію за рахунок робітників» [3, 6]. Ці факти типові.

У 1967 р. продуктивність праці в ФРН виросла на 5% порівняно з 1966 р., але фонд заробітної плати за цей час зменшився на 6,3%, ціни зросли на 3% [див. 7, 9—11]. У першій половині 1968 р. збільшення прибутків компаній склало 24,6%, а щомісячний прибуток «несамостійного населення» зріс не набагато [4, 14]. Таким чином повертаються справи для трудящих у ФРН — країні «зразкового соціального партнерства», як її рекламують на Заході.

Але це не заважає буржуазним соціологам пропагувати ідею соціального співробітництва, доводячи, як це роблять американські соціологи Міллер і Форм, що в органах «дарованої» капіталістами подекуди на підприємствах промислової демократії «обидві сторони прагнуть до справедливого і безстороннього вирішення своїх суперечок, і там, де ні одна сторона не прагне до корінної зміни у відношеннях з приводу влади, робота цих органів ефективна» [10, 373]. Мабуть така система ефективна для капіталістів. Що ж до робітників, то безсумнівно, що ніякої «корінної зміни у відношеннях з приводу влади» така демократія їм не дає. Постає питання: що ж тоді залишається від демократії? Ті ж Міллер і Форм стверджують, що це призводить до встановлення між підприємствами і робітниками «кооперації», яка будується з позиції сили, а самі сторони перебувають у стані постійної війни, в якій застосовуються як «законні» засоби (страйк — робітниками, локаут — підприємцями), так і незаконні засоби (підкуп робітничих представників, хабарництво чиновників, погрози, шпіднаж) [див. 10, 419]. Отже, від чудових слів про прагнення до справедливого і безстороннього вирішення суперечок самі ж автори менш, ніж 100 сторінок своєї книги не залишили нічого, — і буржуазна промислова демократія предстала перед нами у всьому її фальшивому вигляді.

Ця суперечність між рекламними, об'єктивістськими заявами, розрахованими на широкого читача, і справжніми, класовими позиціями буржуазних соціологів дуже часто проглядається у їх творах. Індійський буржуазний соціолог В. Метрас у дисертації «Співучасть робітників в управлінні. Експеримент у промисловій демократії» спочатку стверджує, що ця співучасть означає «розсіювання певним чином влади по прийняттю рішення на більш низькі шари організації підприємства» [див. 15, 11]. А в середині тієї ж роботи радить капіталістам: «Лише компетентні й здатні на угоду люди повинні призначатися до виробничої ради підприємства, бо тільки вони можуть бути корисними. Деякі робітники-ентузіасти, які не мають ні достатнього виховання, ні досвіду, але мають великий запас енергії, повинні пройти акомодацию у робітничому представництві виробничої ради з тієї практичної причини, що вони завдають менше турбот у раді, ніж коли вони будуть за її межами. Більш важливе мір-

кування полягає в тому, що такі представники здатні вносити дух довір'я в маси до рішень, які приймаються радою» [див. 10, 68]. Отже, промислова демократія лише прикривається вибіскою «розсіювання влади», конкретно ж мова йде лише про акомодацию робітників до всевладдя капіталістів, про відвертання уваги участю у виробничій раді тих робітників, які своєю енергійною діяльністю в масах могли б загрожувати спокою хазяїв. Жодного слова немає про те, як члени виробничої ради повинні представляти й відстоювати інтереси робітників і службовців перед капіталістами. І американський професор Ф. Харбінсон і його індійський колега більше всього працюють над тим, як використати органи промислової демократії для відволікання енергії робітничих організаторів від живої революційної справи. Ось чому той же Метрас рекомендує: «Засідання «рад спільного управління» (Joint management councils) треба проводити щомісяця. Як висловився один з управляючих, «не має значення є порядок денний, чи ні; навіть, якщо нічого обговорювати, рада може зібратися... попити чаю» [див. 10, 88]. Намагаючись використати органи промислової демократії лише як маскування для запобігання гострих конфліктів, не поступаючись нічим по суті, капіталістична адміністрація, зрозуміло, не зацікавлена в тому, щоб представницькі органи обговорювали будь-які серйозні проблеми: При таких умовах зрозумілі та байдужість і пасивність робітників у відношенні до цих органів, яка відмічається майже всіма індустріальними соціологами. Але буржуазний дослідник і тут не хоче бачити дійсних причин, а вказує на ті причини, що лежать на поверхні. Метрас, наприклад, пише: «Через низький рівень освіти й кваліфікації представникам робітників важко усвідомити собі значення системи робітничої співучасті в управлінні, і у них складається думка, що рада займається лише дрібницями, а не тими питаннями, що мають для них значення. Природно, вони не вважають необхідним відвідувати засідання, які не служать їх цілям. Взагалі, вони виявляють апатію по відношенню до ради [див. 10, 9]. Але ж, справді, за визнанням навіть самих буржуазних спостерігачів, підприємці намагаються перетворити ці органи в пусту балаканину. «На практиці, — пише Р. Рамсей (Австралія), — засідання виробничого комітету виявилися найбагатослівнішими з усіх, на яких мені доводилося бути за все життя: там була маса розмов, а усі справжні обговорення відбувалися між засіданнями» [див. 13, 41]. То ж недивно, що робітники виявляють байдужість до роботи в таких органах, але при чому в даному випадку низька освіта чи кваліфікація?»

Вся справа в тому, що власник (індивідуальний чи груповий — однаково), дійсний суб'єкт управління на капіталістичному підприємстві, розглядає промислову демократію у кращому випадку як прикриття своєї безроздільної влади і робить усе

можливе для того, щоб перетворити представницькі органи або в пусту формальність, або в ще одне знаряддя свого впливу на трудящих. Буржуазні соціологи, що видають себе за безсторонніх дослідників, хоч й визнали окремі факти ворожості підприємців до робітничого представництва, не зробили цього висновку. Це й зрозуміло, бо «безсторонньої» соціальної науки не може бути в суспільстві, побудованому на класовій боротьбі. Так чи інакше, але *вся* казенна й ліберальна наука *захищає* наймане рабство...» [1, 19, 3]. У глибокій справедливості цих слів В. І. Леніна ще раз наочно переконалися, знайомлячись з творами сучасних буржуазних соціологів.

Класова цілеспрямованість буржуазної концепції промислової демократії — зробити її «інструментом для підтримки індустріального миру» і збереження капіталістичної експлуатації трудящих. «Це,— як підкреслював Ф. Харбінсон,— спосіб організації протилежних інтересів таким чином, щоб розв'язувати їх раніше, ніж вони дійдуть до відкритого конфлікту» [див. 9, 62]. Проте буржуазія добре розуміє, що в цьому способі також криється і небезпека: спираючись на могутній революційний рух, під впливом комуністичних партій і прогресивних профспілок робітниче представництво може перетворитися в знаряддя обмеження всевладдя монополій. Комуністи розкривають перед трудящими обмежений характер буржуазної промислової демократії. Їх найближчою вимогою є розширення сфери впливу вже існуючої системи робітничого представництва на найважливіші сфери управління підприємством, підзвітність і підконтрольність членів виробничих рад трудящим масам. Пов'язуючи ці вимоги з гаслом націоналізації промисловості, марксистсько-ленінські партії підводять маси на їх власному досвіді до висновку про несумісність принципу приватної власності і дійсної демократизації управління економікою. Справжніми хазяями виробництва трудящі стають лише при соціалізмі, такому соціально-економічному ладі, де панує суспільна власність на засоби виробництва.

ЛІТЕРАТУРА

1. В. І. Ленін. Твори, т. 6, 19.
2. С. и Б. Вебб. Теория и практика английского тред-юнионизма (Industrial democracy). Изд-во ВЦСПС, М., 1925.
3. «За рубежом», 1969, № 40.
4. «За рубежом», 1969, № 52.
5. Международное совещание коммунистических и рабочих партий. Москва, 1969. Изд-во «Мир и социализм», 1969.
6. «Правда», 22 декабря 1969 г.
7. «Проблемы мира и социализма», 1969, № 3.
8. M. Derber, W. Chalmers, M. Edelman. Plant union — management relations. Urbana, 1965.
9. Industrial relations. University of Toronto. Press, 1966.
10. D. Miller, W. Form. Industrial sociology. N. J., London, 1964.

11. «Comment», 1967, № 36.
12. Kaufmann W. Panse. Industriesoziologie in Schweden. Köln, 1967.
13. R. Ramsay. Managers and men. Sydney, 1966.
14. Folkert Wilken. Die Befreiung der Arbeit. Freiburg, 1965.
15. V. Mhetras. Zabout participation in management. Bombay, 1966.

НАУКОВО-ТЕХНІЧНИЙ ПРОГРЕС І ПРОБЛЕМА ЗБЛИЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПРОФЕСІЙНИХ ГРУП НАУКОВОЇ ТА ІНЖЕНЕРНО-ТЕХНІЧНОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ

К. О. Полякова

Про необхідність зміцнення зв'язку науки з виробництвом, з практикою комуністичного будівництва В. І. Ленін говорить уже в перші роки Радянської влади в працях: «Чергові завдання Радянської влади», «Начерк науково-технічних робіт», «Проединий господарський план» та ін. Саме соціалізм, писав В. І. Ленін, створює сприятливі умови для зближення науки з виробництвом і знаменує початок того історичного моменту, коли «теорія перетворюється в практику, оживляється практикою, виправляється практикою, перевіряється практикою» [1, 26, 369]. В. І. Ленін накреслює конкретний план практичного наближення науки до завдань комуністичного будівництва. Важливим кроком у здійсненні цієї ідеї було запрошення, за ініціативою В. І. Леніна, понад 180 крупних вчених та інженерів Росії для створення плану електрифікації країни [2, 32, 112], в якому «було намічено головний напрям створення нових продуктивних сил на базі електричної енергії, комплексного використання природних багатств, впровадження передової техніки, технології та організації виробництва» [3, 24].

Однак, як зазначається у Тезах ЦК КПРС, будівництво комунізму В. І. Ленін вважав комплексним завданням, у якому розв'язання економічних і соціально-політичних проблем органічно поєднано [3, 59]. Вимагаючи всемірного розвитку науки і широкого використання найновіших її досягнень у народному господарстві, В. І. Ленін незмінно доводить, що саме це дасть можливість ліквідувати відмінності між містом і селом, між розумовою і фізичною працею, між класами і соціальними групами.

Ленінське вчення про зв'язок науки з виробництвом, як важливу передумову стирання класових відмінностей особливо актуальне тепер, коли зв'язок науки з виробництвом здійснюється у великих масштабах, значно швидше і стає об'єктивною закономірністю. Процес зближення науки з виробництвом, що почався з часу становлення машинного виробництва, набуває зараз якісно нового характеру. Сучасне виробництво вже не може розвиватися від одного випадкового винаходу до іншого, воно постійно відчуває революціонізуючий вплив нових науко-

вих ідей і змушене постійно впроваджувати їх, поновлюючи методи виробництва, технологію, вводячи нові конструктивні матеріали і нові технічні форми.

На основі тісної взаємодії науки з виробництвом зливаються і переплітаються ролі вченого та інженера, поступово зникає різниця між ними, відбувається взаємопроникнення функцій і характеру діяльності цих двох масових загонів інтелігенції.

Наслідки опитування спеціалістів, які працюють на Харківському гурбінному заводі ім. С. М. Кірова, підтверджують, що в ході зближення науки з виробництвом глибоко змінюється інженерна праця: вона збагачується елементами дослідницької діяльності. На питання «Чи має Ваша праця дослідницький характер?» 65% опитаних відповіли позитивно, 25% — негативно, 7% — зовсім не дали відповіді, 5% — не знають цього.

Як свідчать анкетні дані, більшість інженерно-технічних спеціальностей значною мірою науково-дослідницька. Розширення профілю інженерно-технічної діяльності внаслідок збільшення частки науково-дослідницької праці і теоретичних знань — об'єктивна закономірність, викликана науково-технічним прогресом. Практика показує, що сучасне виробництво вимагає від ІТП уміння аналізувати відхилення при впровадженні досягнень науки і техніки, знаходити і усувати причини виходу з ладу обладнання, автоматичних ліній і т. д.

Інтенсивна взаємодія науки з виробництвом викликає істотні зміни і в науковій праці. Ці зміни пов'язані з тим, що в сучасну науку все більше втручається матеріальне виробництво, стаючи її експериментальною базою. Наука вступила у таку фазу пізнання, яка можлива тільки на основі високої техніки. «Нині, — пише член-кореспондент АН СРСР Н. А. Ченакал, — оснащеність науково-експериментальних установ високопродуктивною апаратурою, приборами, стендами, інструментами і т. д. має бути, принаймні, на два порядки вищою, ніж у цехах промислових підприємств, оскільки науково-дослідні установи повинні працювати із значним випередженням і ефективністю їх діяльності з самого початку визначена технічним рівнем обладнання» [6, 11—12].

Часто для досліджень потрібні цілі індустріальні споруди, обладнані першокласною технікою. Так, для проведення наукових робіт у галузі теоретичної фізики, квантової механіки та інших наук необхідні високоорганізоване промислове виробництво і великий енергетичний потенціал.

Все очевиднішим стає той факт, що здійснення наукового експерименту з допомогою найновіших приладів складної апаратури, а також виготовлення стендів, макетів, перевірка дослідного зразка і впровадження його у виробництво вимагають не тільки наукових знань, але й високої інженерної ерудиції, під-

вищення якої стає по суті складовою частиною трудової діяльності наукових працівників.

Ми провели вибіркове конкретно-соціологічне дослідження серед працівників Всесоюзного науково-дослідного інституту організації і механізації шachtного будівництва. На запитання анкети «Чи має Ваша праця інженерний характер?» спеціалісти ВНДІОМШБ дали такі відповіді: частково — 85,6%, повністю — 10%, не має — 1,9%, не знають — 0,6%. Не дали ніякої відповіді 1,9% опитаних.

Ці дані свідчать, що у трудовій діяльності переважної більшості наукових працівників є елементи інженерної праці. І це зрозуміло, бо проведення лабораторних і дослідно-конструкторських робіт на рівні сучасних вимог може забезпечити лише той дослідник, який добре знає і теоретичну, і технічну сторони проблеми.

Таким чином, вивчення змісту праці наукових та інженерно-технічних працівників шляхом спостережень, інтерв'ю, аналізу даних анкетного опитування дозволяє дійти висновку, що на сучасному етапі розвитку науково-технічного прогресу неможливі як інженерна діяльність без наукових досліджень, так і наукова діяльність без інженерних знань. Об'єктивна потреба взаємодії і взаємного збагачення науково-дослідної та інженерно-технічної діяльності веде до все тіснішого зближення і поступового злиття соціально-професійних груп інженерної та науково-технічної інтелігенції.

Чим більше розширюються форми творчої співдружності цих груп інтелігенції, тим інтенсивніше проходить їх зближення. Як свідчать дані нашого дослідження, 77,5% опитаних наукових працівників ВНДІОМШБ здійснюють творчі зв'язки з інженерно-технічним персоналом на виробництві у таких формах:

виконання спільної науково-дослідної роботи — 59,2%;

спільна діяльність по впровадженню закінчених досліджень на підприємстві — 54%;

участь у технічних радах підприємств — 22,6%;

консультації інженерам, завідуючим технічними відділами, конструкторськими бюро виробництва, начальникам цехів і дільниць — 13,7%;

комплексні бригади, куди входять наукові працівники разом з виробничниками — 5,6%;

захист дисертацій на матеріалах досліджень, проведених на підприємствах у співдружності з виробничниками, — 10,4%;

звіти про підсумки науково-дослідницької роботи перед спеціалістами-виробничниками — 26,6% і т. д.

Матеріали опитування свідчать, що наукові працівники мають тісні зв'язки із спеціалістами виробництва і проявляються ці зв'язки у різноманітних формах. Внаслідок творчих контактів наукових та інженерно-технічних працівників змінюються ха-

ракти і зміст їхньої праці. Названі групи інтелігенції взаємно збагачуються, все більше зближуються, поступово зливаються.

Принципово важливе значення для такого зближення мають рішення XXIII з'їзду КПРС про зміцнення тісного зв'язку науки з виробництвом, підвищення ефективності роботи науково-дослідних організацій і суспільного виробництва в цілому.

В. І. Ленін неодноразово підкреслював важливість ефективної роботи наукових установ, вимагаючи від них «перевірити цілком серйозну постановку і продовжувати роботу лише так, щоб вона дійсно стояла на висоті» [1, 33, 433].

Ленінські вказівки про підвищення ефективності науки, про всемірний розвиток і впровадження її досягнень у виробництво постійно в центрі уваги нашої партії і становлять головний зміст постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про заходи по поліпшенню ефективності роботи наукових установ і прискорення використання в народному господарстві досягнень науки і техніки» [4]. Постанова накреслила цілу систему організаційних заходів, спрямованих на зміцнення зв'язку науки з виробництвом. У ній передбачені і такі важливі шляхи зміцнення науки з виробництвом, як передача деяких інститутів у розпорядження підприємств, органічне злиття науково-дослідних, проектно-конструкторських і технологічних організацій з підприємствами в єдині науково-виробничі об'єднання. Такі форми зближення науки з виробництвом уже перевірені життям і повністю виправдують себе. Так, лише у 1967 р. колективи підприємств України разом з ученими республіканської Академії наук спроектували і виготовили понад 600 нових типів приладів, апаратів, установок і машин, впровадження яких дало можливість зекономити державі мільйони карбованців [6, 11]. Певний досвід у цьому відношенні мають вчені і виробничники Харкова. Уже кілька років існує тісний зв'язок між колективами заводу «Електроважмаш» і науково-дослідним інститутом важкого електромашинобудування. На їхньому рахунку немало великих технічних досягнень.

Прямий зв'язок наукових організацій з виробництвом позитивно впливає на розвиток дослідницьких установ, технологічний рівень виробництва і є об'єктивною основою зближення соціально-професійних груп наукової та інженерно-технічної інтелігенції. Перед науковими та інженерно-технічними працівниками стоїть єдине завдання: з максимальною швидкістю, ефективністю розв'язувати актуальні науково-технічні проблеми, які вимагають великої ерудиції.

Для швидшої реалізації науково-технічних ідей на виробництві ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР прийняли рішення про створення спеціалізованих госпрозрахункових об'єднань, які вже виникли у Новосибірську, Томську, Харкові, Ленінграді, Баку та інших містах [5]. Вони викликані до життя потребами

прискореного розвитку науково-технічного прогресу. В цих об'єднаннях вчені, інженери, конструктори, техніки та робітники разом займаються освоєнням і доведенням дослідного зразка та технічних пропозицій, розробленням креслень і впровадженням у виробництво наукової продукції. Це обладнані першокласною технікою свого роду наукові центри, де науковці та інженерно-технічні працівники не тільки освоюють технологію і виконують налагоджувальні роботи, а й виконують самостійні наукові дослідження, вишукуючи оптимальні варіанти впровадження.

Такий характер організаційної структури наукових, промислово-конструкторських та промислових підприємств сприяє зміцненню контактів, взаємозбагаченню наукових та інженерно-технічних працівників, їх зближенню.

Велике значення для такого зближення має рішення про зміцнення конструкторських, технологічних служб і дослідних лабораторій на підприємствах, а також надання керівникам підприємств і організацій права встановлювати для спеціалістів, що мають вчений ступінь і працюють на виробництві за своєю спеціальністю, оклади, передбачені для наукових працівників науково-дослідних інститутів. У зв'язку з тим, що на виробництві ці питання не були розв'язані до кінця, багато досвідчених спеціалістів залишали виробництво і переходили до науково-дослідних установ.

Цей висновок підтверджують матеріали анкетного опитування, проведеного серед інженерно-технічних працівників Харківського турбінного заводу (до виходу постанови). На запитання «Чи хотіли б Ви перейти на наукову роботу?» 88 чол. (33,3%) із 290 чол. відповіли позитивно. Причини, якими вони мотивують своє бажання, відбиті в табл. 1.

Таблиця 1

Мотиви	Кількість відповідей	%
Схильність до наукової роботи	47	53,4
Рекомендація вузу	4	4,5
Кращі умови праці науковців	28	31,8
Посилення ролі науки в житті суспільства	24	27
Поради товаришів	2	2,3
Бажання узагальнити свій практичний досвід	21	24
Вища зарплата	5	5,7

Як бачимо, більшість спеціалістів добре розуміють роль науки і наукових знань у виробничій практиці. А звідси й випливає прагнення до збагачення свого досвіду шляхом науково-дослідницької праці. Однак відсутність недостатньо розвинутої науково-експериментальної бази на виробництві не дозво-

ляє здійснити таке прагнення. Більшість ІТП хотіли б перейти на роботу до науково-дослідних інститутів саме через це. Протяг багатьох спеціалістів до наукової праці свідчать і результати опитування, проведеного серед науковців ВНДІОМШБ. На питання «З якого підприємства, установи чи учбового закладу Ви прийшли працювати у НДІ?» були одержані такі відповіді (табл. 2):

Таблиця 2

Зміст питань	Кількість відповідей	%
З виробництва	88	55
Після закінчення вузу	60	37,5
Після аспірантури	2	1,3
З викладацької роботи	6	3,8
Не дали відповіді	4	2,4

Отже найбільше науковців прийшло з виробництва. Це доводить, що прискорений розвиток технічного прогресу об'єктивно ставить завдання, які вимагають творчого поєднання наукової та інженерно-технічної діяльності як на виробництві, так і в науково-дослідних організаціях.

Свій прихід на роботу до НДІ його працівники пояснюють такими мотивами (табл. 3.):

Таблиця 3

Мотиви	Число відповідей	%
Схильність до наукової праці	70	44
Рекомендація вузу	3	1,8
Кращі умови праці	45	28
Посилення ролі науки в житті суспільства	40	25
Направлення Міністерства	9	5,6
Бажання узагальнити свій практичний досвід	48	30
Вища зарплата	4	2

Дані табл. 2, 3 підтверджують, що більшість спеціалістів переходить з виробництва в НДІ, щоб збагатити внаслідок наукової діяльності свої інженерні знання. Ця закономірність зумовлена потребами науково-технічного прогресу. Прагнення збагатити інженерну діяльність науковою особливо характерне для кваліфікованих спеціалістів з великим виробничим досвідом. Саме бажанням узагальнити виробничий досвід мотивують свій перехід до НДІ 68% науковців віком від 39 до 59 років з виробничим стажем від 10 до 20 років.

Досить значна кількість спеціалістів серед причин переходу називає кращі умови праці. Вони особливо приваблюють мо-

лодих: 60% серед тих, що вказали такий мотив, мають 24—39 років. Наведені та інші дані свідчать, що постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР про розширення науково-дослідної бази на виробництві була своєчасною, назрілою. Вона дозволяє у значній мірі розв'язати проблему залишення досвідченими спеціалістами виробництва, що, безумовно, зміцнить інженерно-технічні служби виробництва, сприятиме все більшому залученню інженерно-технічних працівників до наукової роботи і зближенню їх трудової діяльності з науковою.

Новою формою такого зближення є громадські науково-дослідні інститути, лабораторії, що виникли на початку 60-х років. Їх кількість останнім часом тільки на Україні зросла в 1,7 раза і становила на кінець 1968 р. 784. На громадських началах тут бере участь понад 12 тис. вчених, інженерно-технічних спеціалістів і робітників-новаторів, що виконали протягом 1968 року 1914 різних науково-технічних праць (на 87% більше проти 1963 року) [7].

Все більше розширюють свою діяльність громадські конструкторські і технологічні бюро, громадські бюро і групи економічного аналізу, науково-технічної інформації та інші творчі об'єднання, кількість яких з року в рік зростає. Вчені, інженерно-технічні працівники і робітники-новатори, розв'язуючи спільними зусиллями актуальні науково-технічні проблеми, вступають у тісні творчі контакти між собою, передаючи один одному свій досвід і знання. Розширення творчих контактів на громадських началах сприятиме дальшому зближенню наукової та інженерно-технічної діяльності.

Таким чином, зближення науки з виробництвом, їх постійна взаємодія, зумовлені завданнями комуністичного будівництва, об'єктивно ведуть до зближення трудової діяльності наукової та інженерно-технічної інтелігенції, до ліквідації бар'єрів між ними і поступового злиття в якісно нову категорію працівників комуністичного суспільства — науково-технічну інтелігенцію. Процес поступового злиття соціально-професійних груп наукової та інженерно-технічної веде до якісних змін як у структурі самої інтелігенції, так і в класовій структурі суспільства в цілому, котре, як зазначено в Тезах ЦК КПРС, розвивається на сучасному етапі комуністичного будівництва «у напрямку до соціальної однорідності» [3].

ЛІТЕРАТУРА

1. В. І. Ленін. Твори, т. 26, 33.
2. В. І. Ленін. Твори, т. 32.
3. До 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. Тези ЦК КПРС. Політвидав України, К., 1969.
4. «Правда», 23 жовтня 1968 р.
5. «Правда», 19 грудня 1968 р.
6. «НТО СССР», 1969, № 5.

НАРОДНИЙ КОНТРОЛЬ ТА ІНТЕЛІГЕНЦІЯ

А. М. Перепелиця

Надаючи великого значення органам партійного, державного і громадського контролю, Комуністична партія піклується про те, щоб апарат контрольних органів був висококваліфікованим, щоб у ньому працювало якомога більше спеціалістів. У створенні на основі ленінського плану реорганізації Робселіну органи ЦКК РКП(б) — НК РСІ СРСР партія направила кращих представників інтелігенції, ідейно загартованих, принципових, досвідчених комуністів, добре знайомих з діяльністю органів управління. На Україні в період будівництва соціалізму на керівних посадах в органах партдержконтролю працювали М. Ф. Владимирський, К. О. Кіркїж, В. П. Затонський, К. В. Сухомлин, Р. Я. Терехов та інші відомі комуністи.

Про високу вимогливість до працівників контролю свідчить анкета, що заповнювалась при вступі на роботу до Наркомату РСІ. У ній, крім звичайних для тих років запитань про соціальне походження, участь у революційному русі, були такі питання: чи знайомі з діяльністю державного апарату і саме з якою його ланкою; чи цікавитесь питаннями наукової організації праці, якщо так, то в чому це виражається; чи знайомі з бухгалтерією, рахівництвом, звітністю [14].

Проте, в перші роки Радянської влади участь інтелігенції і службовців у роботі органів контролю була незначною. Це пояснювалось перш за все тим, що частина з них вороже ставилась до Радянської влади, займалась саботажем. Тому В. І. Ленін, вважаючи за необхідне «*всю* трудящу масу, і робітників і жінок *особливо*, провести через участь в Робітничо-селянській інспекції» і пропонуючи з цією метою складати на місцях списки залучених, підкреслював, що з цих списків слід виключати службовців [див. 1, 30, 271].

Відсутність достатньої кількості кваліфікованих кадрів (в 1926 р. з 78 комуністів апарату ЦКК—РСІ УРСР лише п'ятеро мали вищу освіту і 28 — середню [11]) була однією з причин недоліків у роботі контрольних органів. Саме цим, зокрема, пояснювало керівництво Наркомату РСІ УРСР недовиконання планів роботи в 1923—1924 рр. [4, 6—9].

Партія розуміла, що побудувати соціалістичне суспільство, організувати нове державне управління неможливо без участі спеціалістів різних галузей знань. «Вміння управляти,— писав В. І. Ленін,— з неба не падає і святим духом не приходить, і від того, що даний клас є передовим класом, він не робиться від-

разу здатним до управління» [1, 30, 414]. Тому залучення до роботи в радянських установах буржуазних спеціалістів В. І. Ленін вважав «черговим, назрілим і необхідним завданням дня» [1, 27, 184].

Щоб залучити інтелігенцію до співробітництва з Радянською владою партія вважала необхідним оточити чесних спеціалістів атмосферою товариської поваги до їх знань, створити їм умови для роботи, в тому числі матеріальні. Голова ЦКК РКП(б) В. В. Куйбишев у своєму виступі на жовтневому Пленумі ЦКК (1924 р.) говорив, що старих спеціалістів, які працюють з робітничим класом, слід оточити особливою увагою [3, 2]. Органи контролю вважали своїм обов'язком захист спеціалістів від несправедливих звинувачень. Наркомат РСІ України, одержавши відомості про випадки безпідставного порушення судовими органами справ проти інженерно-технічних працівників (одного інженера було притягнуто до суду за те, що приміщення паровозного депо не відповідало своєму призначенню, хоч цей інженер не мав ніякого відношення до будівництва цієї споруди), направив губернським РСІ та іншим установам спеціальну директиву про недопустимість подібних перекозів політики партії та уряду [15].

Для матеріального заохочення спеціалістів, залучених до виконання завдань контрольних органів, при Наркоматі РСІ існував спеціальний грошовий фонд.

Одним з шляхів залучення інтелігенції до роботи в радянських установах, у тому числі в контрольних органах, була підготовка кадрів нової інтелігенції шляхом висунування грамотних працівників на керівні посади. «Робітничий клас, — говорив В. І. Ленін, — повинен збільшувати число адміністраторів із свого середовища, створювати школи, підготовляти в державному масштабі кадри працівників» [1, 30, 428—429]. Цю необхідність В. І. Ленін пояснював не лише відсутністю потрібної кількості спеціалістів. У прихіді на роботу в державний апарат організаторів «з народу» він бачив також засіб підвищення якості роботи органів управління. Він зазначав, що багато недоліків у діяльності апарату управління породжується «відсутністю достатнього контролю за організаційською роботою інтелігентів з боку робітників» [1, 26, 369].

У 1926 р. з 76 комуністів апарату ЦКК — РСІ УРСР 28 були робітниками, висунутими в органи контролю партосередками підприємств [12].

Особливо широкого розмаху висунування робітників набуло під час масових чисток апарату. В 1929 р. права Наркомату РСІ були значно розширені. Він дістав право виносити обов'язкові для всіх установ і підприємств рішення про заборону назавжди чи тимчасово працювати в цих установах особам, які, як показувала перевірка, шкодили інтересам робітничого класу [5].

За дорученням партії органи контролю стали вести облік активістів, громадських контролерів, яких можна було б рекомендувати на роботу до різних державних установ. Для цього кожний інспектор РСІ повинен був під час обстежень звертати особливу увагу на роботу з активом. Після обстеження інспектор заповнював спеціальну анкету на тих товаришів, які могли б стати резервом для висунення на роботу в установи. В анкеті був перелік політичних та ділових якостей кандидата і міркування інспектора щодо роботи, на якій найкраще можна було б його використати [16].

Внаслідок цього на постійну роботу в державні установи було рекомендовано багато робітників, селян, демобілізованих червоноармійців, комсомольців, серед них немало активістів органів контролю.

Робітники часто направляли органи контролю на роботу саме в ті установи, які вони перевіряли. Характеризуючи таких висуванців, Г. К. Орджонікідзе відзначав, що вони приходять на роботу в установи як господарі, не розгублюються перед труднощами, що їх вже «не кидають на поталу чиновництву» [17].

Для підготовки висуванців до нової для них роботи в країні була розгорнута широка мережа навчальних закладів. Висуванці, як правило, без відриву від виробництва закінчували середні й вищі учбові заклади, різні курси. Так, вже в 1923 р. при НК РСІ УРСР було створено курси підвищення кваліфікації, на які в першу чергу направлялись робітники і селяни [6]. На курсах вивчалися Конституція СРСР і УРСР, громадянське і господарське право.

Так партія, виходячи з умов того часу, піклувалась про підготовку нової радянської інтелігенції, відданої справі соціалізму. В результаті вже на початку 30-х років в Наркоматі РСІ СРСР працювало понад 700 спеціалістів, активи спеціалістів з представників інтелігенції були створені при органах контролю союзних республік. Понад 2 тисячі спеціалістів працювали при робітничо-селянських інспекціях Харкова, Ленінграда та інших міст [8].

Разом з тим слід зазначити, що в перехідний період від капіталізму до соціалізму залучення інтелігенції до виконання контрольних функцій внаслідок об'єктивних умов того часу в цілому залишалось незначним. Так, 1928 року в 25 округах України з 42, що були в республіці, до співробітництва з органами контролю було залучено 1743 спеціалісти, тобто в середньому по 7 чоловік в кожному окрузі за рік¹.

Участь інтелігенції в діяльності органів контролю відіграла позитивну роль, допомогла їм кваліфіковано, із знанням спра-

¹ Підрахунки зроблені автором на основі матеріалів [18].

ви розв'язувати завдання, що їх ставило перед ними соціалістичне будівництво.

Більшість інтелігенції і службовців, які виконували завдання робсельінспекції (біля 70%), були безпартійними. Їх участь у роботі контрольних органів стала для них однією з форм політичного виховання, залучення до активної громадської діяльності.

Організація в період будівництва соціалізму масового контролю за діяльністю органів управління була значним кроком вперед у розвитку соціалістичної демократії, в залученні мас до управління державою.

Ленінські ідеї народного контролю знайшли своє відображення в контрольних системах, які створені і діють в країнах народної демократії. У Польщі в 1957 р. була створена Верховна контрольна палата, а в Угорщині — органи народного контролю, в Чехословаччині в 1963 р. був прийнятий закон про народний контроль, а в НДР в 1963 р. організована робітничо-селянська інспекція. Органи партійного, державного і громадського контролю існують в Болгарії. Розгалужена система відомчого контролю наявна в Румунії.

Незалежно від того, що органи контролю в цих країнах мають різні найменування, в основі їх організації і функціонування лежать ленінські принципи контролю, такі як керівна роль робітничого класу, масовість, гласність, ефективність. У цьому знаходять виявлення загальні закономірності соціалістичного будівництва, властиві усім країнам, що будують соціалізм. Разом з тим, контрольні органи в країнах народної демократії побудовані з урахуванням національно-державних особливостей, традицій. Це відображено як у формах організації контрольних органів кожної країни, так і в методах залучення трудящих до участі в контролі. Так, у Болгарії і НДР органи контролю утворюються за рішенням відповідних партійних і державних органів, Верховна контрольна палата ПНР — рішенням сейму. В Угорщині Центральна комісія народного контролю вибирається Президією республіки, а інші комісії народного контролю — місцевими органами влади. В Чехословаччині всі органи народного контролю є виборними [10, 4—6].

В органах народного контролю країн народної демократії представлені всі соціальні верстви трудящих і значно ширше, ніж в радянських органах контролю періоду будівництва соціалізму, інтелігенція та службовці. У постанові ЦК СЄПН і Ради Міністрів НДР про утворення робітничо-селянської інспекції спеціально відзначається, що до складу Комітету робсельінспекції входять поряд з робітниками і селянами представники інтелігенції [10, 60].

У складі комісій народного контролю Угорщини 40% робітників, 20% селян, 35% інтелігенції та службовців [10, 7]. Питомо вага робітників, інтелігенції і службовців у населенні цієї

країни складає 65%, тобто питома вага інтелігенції та службовців в органах народного контролю вища, ніж їх частка у складі населення.

У країнах народної демократії залучення інтелігенції до роботи в нових органах влади, в тому числі в органах контролю, не наштовхувалось на такі труднощі, як у нашій країні. Активна участь значної кількості інтелігенції європейських країн народної демократії в роботі нових органів влади свідчить про те, що найширші кола населення цих країн все більше усвідомлюють справді демократичний характер соціалістичного ладу. Велику допомогу цим країнам у підготовці кадрів нової робітничо-селянської інтелігенції надає Радянський Союз.

Всебічне розгортання і удосконалення соціалістичної демократії, активна участь все більшого числа громадян в управлінні державою, поліпшення державного апарату і посилення народного контролю за його діяльністю є головним напрямком розвитку соціалістичної демократії усіх соціалістичних країн.

Разом з тим, як показують події в Угорщині в 1957 р., Чехословаччині і Польщі в 1968 р., частина старої інтелігенції може час від часу активно виступати проти нової влади. Тому навіть на завершальному етапі соціалістичного будівництва слід враховувати лєнінську вказівку про можливі хитання представників старої інтелігенції, що в основному пояснюється її соціальною природою. Це вимагає наполегливої та послідовної виховної роботи партії з інтелігенцією.

У міру завершення соціалістичного будівництва, успіхів світової системи соціалізму в цілому частина інтелігенції, про яку йде мова, ставатиме все меншою як за своєю кількістю, так і щодо свого впливу на громадськість.

У період соціалізму і поступового переходу до комунізму КПРС продовжує розглядати народний контроль як дійове знаряддя залучення широких мас до управління державними справами, як знаряддя вдосконалення державного апарату, викорінювання бюрократизму, своєчасного перетворення в життя пропозицій трудящих [2, 376].

Соціалізм відкрив нові сприятливі умови для застосування знань інтелігенції в управлінні, навчанні й вихованні. Роль інтелігенції в суспільстві, що будує комунізм, підвищується. Це обумовлено зростанням значення інтелектуальної праці, збільшенням питомої ваги інтелігенції в суспільстві, зростанням духовних запитів мас.

Зросла роль інтелігенції в діяльності органів контролю. Робота в цих органах потребує виконання складних обов'язків по керівництву, управлінню, організації, контролю і відповідній спеціальній підготовці. Будучи спеціалістами в тій чи іншій галузі знань, представники інтелігенції, як правило, краще розбираються в багатьох складних питаннях і тому можуть здій-

снювати глибокі й всебічні перевірки, виявляти й усувати недоліки.

Саме цим пояснюється те, що на відповідальних посадах в органах народного контролю працюють в основному кваліфіковані спеціалісти промисловості, будівництва, транспорту, освіти, культури. Положенням про органи народного контролю передбачено, що комітети народного контролю поряд з штатним апаратом, який зведено до мінімуму, створюють відділи з різних галузей господарства, науки, культури, постійні і тимчасові комісії, які працюють на громадських засадах. Укомплектовані ці органи, як правило, спеціалістами, представниками інтелігенції. Так, в Дніпропетровській обл. в 1963 р. працювало 733 позаштатних інспектори, в тому числі 237 спеціалістів промисловості і сільського господарства, 50 бухгалтерів-ревізорів, 111 спеціалістів народної освіти, культури тощо [13, 2]. Подібним чином укомплектовані органи контролю інших областей республіки.

Перевірки, що їх проводить Комітет народного контролю СРСР та його органи на місцях, обов'язково здійснюються за допомогою спеціалістів різних галузей знань. Роль спеціалістів незамінима при проведенні документальних ревізій та перевірок [7, 34—35; 9, 18], а також в навчанні народних контролерів переважно з числа робітників і селян місцевому державно-го управлінню, формам і методам здійснення контролю за діяльністю органів управління. У республіці існують різні форми навчання народних контролерів. У м. Харкові в перші роки існування народного контролю при юридичному інституті був створений університет правових знань, в якому навчалось близько 300 активістів народного контролю, завідуючи позаштатними відділами, голови груп сприяння контролю. Для того щоб охопити навчанням більшу кількість людей, при райкомах партії і на деяких підприємствах було організовано школи народних контролерів, на яких виступають керівні партійні, радянські, господарські працівники, вчені, відбувається обмін досвідом роботи.

Однією з форм участі інтелігенції у діяльності органів народного контролю є інструктаж спеціалістами різних галузей знань учасників масових перевірок та обслідувань. Масові перевірки — найбільш дійові і перспективні види обстежень. Контроль, що необхідний для переходу до комуністичного громадського самоврядування, повинен бути масовим, всенародним, від якого неможливо ухилитись. Саме через масові обстеження можна залучити до громадського контролю найширші верстви населення. Від якості інструктування учасників масових обстежень, від їх знайомства з метою, методами, особливостями наступних перевірок у значній мірі залежать їх успіх і ставлення до громадської роботи в органах контролю трудящих.

Таким чином, роль інтелігенції в діяльності органів народного контролю у період переходу від соціалізму до комунізму зростає. Проте це не означає, як вважають деякі антикомуністи, що в соціалістичних, як і в капіталістичних країнах фактичний контроль за діяльністю органів управління переходить до інтелігенції. Соціалістична суть контролю знаходиться в безпосередній залежності від характеру соціально-економічного ладу. В умовах капіталізму результати діяльності інтелігенції використовуються капіталістами в інтересах свого класу. При соціалізмі керівна роль у суспільстві належить робітничому класу.

Участь інтелігенції в діяльності органів контролю допомагає останнім кваліфіковано, із знанням справи вирішувати важливі завдання комуністичного будівництва, навчати робітників, селян і службовців мистецтву державного управління. Залучаючи під керівництвом Комуністичної партії маси до громадської діяльності, в тому числі через органи народного контролю, інтелігенція тим самим сприяє зростанню громадської активності трудящих, підвищенню їх загальноосвітнього, культурного і морального рівня.

Діяльність інтелігенції при соціалізмі спрямована, кінець кінцем, на стирання істотних відмінностей між розумовою і фізичною працею, на перетворення висококваліфікованої праці з професіонального заняття невеликої групи людей в масову форму діяльності, що є однією з передумов успішного будівництва комунізму.

ЛІТЕРАТУРА

1. В. І. Ленін. Твори, т. 26, 27, 30.
2. Матеріали XXII з'їзду КПРС. Держполітвидав УРСР, Київ, 1962.
3. Бюллетень ЦКК КП(б) У—НКРКИ УССР, 1924, № 15—16.
4. Вестник Рабоче-крестьянской инспекции (орган НК РКИ УССР), Харьков, 1924, № 1.
5. Газ. «Вісті», 20 жовтня 1929 р.
6. Газ. «Вісті», 3 жовтня 1923 р.
7. В. Горин. В. Степанов. Органы народного контроля в СССР. Политиздат, М., 1969.
8. М. И. Дорогова. Массовая работа органов ЦКК—РКИ в промышленности. (1929—1932 гг.). — «Вопросы истории КПСС», 1966, № 1.
9. П. Митрофанов. Виды проверок и методы их организации. Госполитиздат, М., 1969.
10. Народный контроль в европейских социалистических странах. Изд-во «Юридическая литература», М., 1965.
11. Партійний архів Харківського обкому КП України, ф. 4852, оп. 1, спр. 7, арк. 11—12.
12. Партійний архів Харківського обкому КП України, ф. 4852, оп. 1, спр. 7, арк. 11—12.
13. Поточний архів комітету партдержконтролю Дніпропетровського обкому КП України і облвиконкому. Пояснювальна записка до статистичного звіту від 4 грудня 1963 р.
14. ЦДАЖР СРСР, ф. 364, оп. 3, спр. 149, арк. 15—16.
15. ЦДАЖР УРСР, ф. 539, оп. 1, спр. 49, арк. 219.

16. ЦДАЖР УРСР, ф. 539, оп. 7, спр. 685, арк. 49.
17. Центральний партійний архів інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, ф. 85, оп. 27, спр. 27, арк. 14, 16.
18. ЦДАЖР УРСР, ф. 539, оп. 7, спр. 685, арк. 87.

ДО ПИТАННЯ ПРО ЗАЛЕЖНІСТЬ УСПІШНОСТІ СТУДЕНТСТВА ВІД ЙОГО СОЦІАЛЬНОГО СКЛАДУ

В. І. Астахова

Розвиток інтелігенції в умовах зрілого соціалістичного суспільства є складним діалектичним процесом, при якому безперервне кількісне зростання робітників інтелектуальної праці, всебічно стимульоване суспільством, не суперечить ідеї ліквідації соціально-класових відмінностей і поступового зникнення інтелігенції як особливої соціальної верстви.

Соціалістичні суспільні відносини створюють реальні можливості не тільки для швидкого піднесення культурно-технічного рівня всього населення, але й для дальшого зростання інтелігенції, яка «залишиться особливою верствою аж до досягнення самого високого ступеня розвитку комуністичного суспільства» [5, 609]. Найважливішим джерелом кількісного зростання соціалістичної інтелігенції на сучасному етапі є вища та спеціальна середня школа.

Студентство, яке В. І. Ленін визначав як передінтелігенцію, як її найчутливішу частину [2, 27], — це в більшості майбутні організатори суспільного життя. Це конструктори, інженери, агрономи, лікарі, вчителі, діячі науки, літератури, мистецтва. Від того, як вирішується проблема професійної підготовки та ідейної загартованості студента, багато в чому залежить майбутнє інтелігенції, а значить в цілому успіх науково-технічного і культурного прогресу суспільства.

В. І. Ленін приділяв проблемам вищої школи велику увагу [4 і 10], висувачи в першу чергу вимогу відкрити широкий доступ до вищої освіти «для пролетарів, для робітників, для трудящих селян» [3, 415].

У перші ж роки соціалістичного будівництва спеціальними декретами Радянської влади робітничо-селянській молоді були надані деякі привілеї при вступі до вищих учбових закладів [4]. Процент робітників серед прийнятих у вузи склав 40% у 1926 р., 42,7% — у 1927 р., 49,8% — у 1928 р., 60% — у 1929 році [8, 39]. Таким чином, вже в умовах перехідного періоду від капіталізму до соціалізму вища освіта стала найважливішим каналом для переходу робітників, селян та їх дітей до складу інтелігенції.

Ліквідація експлуататорських класів і перемога соціалізму в СРСР дали змогу зняти обмеження за соціальним станом

і походженням при вступі до вузу. Радянська інтелігенція, в тому числі найбільш кваліфікована її частина — фахівці з вищою освітою, комплектується тепер цілком з трудящих — робітників, селян, службовців, фахівців. Усі соціальні групи користуються рівними правами при вступі до вузу як на стаціонар, так і без відриву від виробництва. Але рівні права в умовах об'єктивно існуючих соціально-економічних відносин соціалістичного суспільства і досягнутого рівня науково-технічного прогресу не означають однакових реальних можливостей вступу до вузу, бо успіх на конкурсних іспитах залежить понад усе від рівня підготовки абітурієнта. Інтереси соціалістичного і комуністичного будівництва об'єктивно вимагають, щоб на конкурсних вступних іспитах з числа бажаючих одержати вищу освіту були відібрані найбільш підготовлені до освоєння тієї чи іншої спеціальності незалежно від того, до якої соціальної групи соціалістичного суспільства вони належать.

Очевидно, що ступінь підготовленості абітурієнта залежить не тільки від його природних здібностей, але й від ряду об'єктивних факторів: матеріального і культурного рівня сім'ї, кваліфікації вчителів, які викладали у середній школі та ін.

Отже, збереження в соціалістичному суспільстві фактичної нерівності окремих соціальних груп за матеріальним становищем і рівнем освіти, використання духовних цінностей, організацією побуту і т. д. знаходить відображення в результатах екзаменів і, зрештою, в складі студентства, де різні соціальні групи представлені непропорційально їх питомій вазі в структурі суспільства. Іншими словами, існуюча соціальна структура студентства не ідентична соціальній структурі суспільства, оскільки вона відбиває існуючу ще нерівність в матеріальному і культурному становищі різних соціальних верств. На соціальному складі вузівської молоді позначаються ті переваги в можливостях підготовки до конкурсу, які при однакових правах мають вихідці з сімей спеціалістів. Цей висновок підтверджується даними табл. 1, що складена на основі аналізу соціального

Таблиця 1

Соціальне походження	Абітурієнти, %	Студенти 1-го курсу, %
Робітники	45,2	27,6
Колгоспники	16,9	9,1
Інтелігенція і службовці	37,9	63,3
Всього	100,0	100,0

складу абітурієнтів і студентів-першокурсників Харківського державного університету набору 1968/69 учбового року.

Заінтересоване в тому, щоб таланти і здібності всіх молодих громадян були з найбільшою ефективністю використані для загальнонародної справи, наше суспільство вишукує максимальні можливості для залучення до вузів вихідців з усіх соціальних верств. Однак, існуюча деякий час практика надання певних пільг на конкурсних екзаменах окремим категоріям абітурієнтів себе не виправдала.

Так, надання переваг особам з виробничим стажем (за законом про школу 1958 року) сприяло деяким змінам в соціальному складі студентів, але перерва в регулярному навчанні різко негативно позначилась на успішності, а звідси й на якості підготовки спеціалістів. До того ж становище «стажників» теж визначалось досить відносно: за два встановлених роки стажування більшість з них не встигала органічно увійти в робітничий клас або селянство, і тому визначення їх самостійного соціального стану було надто умовним.

Конкурс покликаний відбирати тих, хто на момент екзаменів підготовлений найкраще. Можливо, введення річних підготовчих курсів — «робфаків», що мають на меті підвищити ступінь підготовки робітників і колгоспників, рекомендованих на навчання виробництвом, є найбільш прийнятною формою вирівнювання ступеня підготовки вихідців з сімей спеціалістів і сімей робітників та селян і, відповідно, регулювання соціальних джерел поповнення студентства. На таких підготовчих відділеннях в 190 вузах країни в 1969/70 учбовому році навчається понад 20 тис. чоловік; три чверті з них робітники, останні — колгоспники і демобілізовані воїни. В найближчі роки кількість слухачів цих відділень складе 1/5 частину місць денного навчання [6].

Неоднакова участь соціальних груп суспільства в поповненні кадрів соціалістичної інтелігенції, невідповідність соціальної структури студентства соціальній структурі суспільства

Таблиця 2

Учбовий заклад	Процент службовців в соціальному складі, прийнятих до вузу в 1967 р.	Процент службовців у загальному складі населення в 1967 р.
Харківський державний університет	55,0	—
Харківський політехнічний інститут	42,4	23,3
Харківський інженерно-будівельний інститут	39,0	—
Харківський інститут інженерів залізничного транспорту	38,1	—

е, за визначенням М. М. Руткевича, реальною суперечністю соціалістичного суспільства [9, 91—94].

Наочне уявлення про співвідношення соціального складу студентства і соціального складу суспільства дає табл. 2.

Об'єктивна тенденція, однак, веде до поступової ліквідації цієї суперечності, до неухильного зближення соціального складу студентства із соціальним складом населення країни, що визначається загальним піднесенням добробуту народу, вирівнюванням ступеня доходів, введенням в основному загальної середньої освіти і т. д. [12].

Табл. 3 дає уявлення про соціальний склад студентства на прикладі Харківського університету, хоч останній в цьому відно-

Таблиця 3

Соціальні категорії	1966/67 р.		1967/68 р.		1968/69 р.		1969/70 р.	
	абсо- лютне число	%	абсо- лютне число	%	абсо- лютне число	%	абсо- лютне число	%
Службовці і спеці- алісти	4138	64,1	4059	59,6	4304	63,3	4010	59,8
Робітники	1824	28,3	2118	31,1	1878	27,6	2042	30,3
Колгоспники	489	7,6	637	9,3	619	9,1	664	9,9
Всього студентів	6421	100	6814	100	6801	100	6710	100

шенні, як це підтверджується даними табл. 2, деякою мірою відрізняється від технічних вузів, у яких індекс вихідців з робітничого класу дещо інший.

Чи впливає соціальне походження на індивідуальну долю молодшої людини після вступу до вузу, зокрема, на її успішність, громадську активність, на формування її світогляду?

Основоположники наукового комунізму довели, що вплив класу і соціальної групи, всієї соціально-класової структури даного суспільства на особистість і долю індивіда не тільки беззаперечний, але й досить суттєвий. «...Клас в свою чергу, — писав К. Маркс, — стає самостійним у відношенні до індивідів, так що останні знаходять уже наперед встановленими умови свого життя: клас визначає їх життєве становище, а разом з тим і їх особисту долю, підпорядковує їх собі» [1, 3, 50].

В умовах соціалізму поступово зникає колишній вирішальний вплив класу і соціальної групи на особистість і долю людини. Але зникнення цього впливу не можна розглядати як однозначну дію. Наявність істотних відмінностей між окремими соціальними групами являє собою об'єктивну основу впливу соціальної приналежності при соціалізмі на особистість і долю індивіда. Цей вплив виявляється і при комплектуванні контингентів студентства, що було вже розглянуто вище, і в процесі

їх навчання, постійного переходу до нової соціальної категорії.

Детальна розробка проблем, пов'язаних з цим впливом, є дуже важливою не лише в теоретично-пізнавальному, але і в практично-прикладному плані, зокрема у вирішенні складних завдань, що стоять на даному етапі перед вищою школою. Література, що є з цього питання, освітлює проблему дуже стисло, фрагментарно, даючи іноді діаметрально протилежні висновки. Так, соціологи Т. А. Лепендіна, К. Н. Мінкіна та інші стверджують, що «відмінність студентів за соціальним станом, безумовно, впливає на успішність студентів» [7, 43]. У той же час Т. С. Сорокіна на основі конкретного соціального дослідження, проведеного в Московському обласному педагогічному інституті ім. Н. К. Крупської, робить висновок, що «соціальне походження суттєво не впливає на успішність, відвідування лекцій і громадську активність» [11, 16].

У Харківському університеті вивчення впливу соціальних факторів на успішність, громадську активність, формування ідейно-політичних поглядів студентства ведеться з 1966 р. З метою одержання об'єктивної інформації були використані найрізноманітніші методи конкретно-соціологічних досліджень. У першу чергу, це анкетування, проведене на широкому колі питань, з метою виробити практичні рекомендації по удосконаленню системи підготовки фахівців у вищих учбових закладах. Значна частина поставлених в анкеті питань дозволила в якійсь мірі виявити ступінь впливу соціальних факторів на процес навчання і виховання студентства.

Усього по університету на основі репрезентативної вибірки було розповсюджено 1500 анкет. З 1063 заповнених анкет придатними для обробки питань, пов'язаних з соціальними факторами, виявилось 892. Соціальний склад тих, що відповіли на питання, видно з табл. 4.

Таблиця 4

Соціальне становище батьків	Кількість студентів з даної соціальної групи
Науковці	44
Фахівці, що працюють в місті	351
Сільська інтелігенція	67
Службовці	159
Робітники	197
Колгоспники	74

Аналіз анкет дозволяє стверджувати, що найкраща професіональна орієнтація характерна для вихідців з інтелігенції і особливо з сімей наукових працівників, серед яких вступ до

вузу на 75% мотивується інтересом до даного фаху, тоді як серед робітників і колгоспників — 54,5%. Саме для цієї групи студентів характерний великий вплив на вибір професії сімейних традицій. Серед дітей спеціалістів з вищою освітою 46% відповіли, що найважливішим при виборі професії були саме сімейні традиції, в той час як серед дітей службовців цей показник склав 7,7, робітників — 11,7, селян — 9%.

Якщо говорити про цілеспрямованість, про бажання навчатися на «відмінно», то найбільш безперечно і свідомо підкреслюють це бажання вихідці з робітників — 79,7%, у вихідців з інтелігенції цей показник становить 59,3, з колгоспників — 45,2%. Анкета показала, що абсолютна більшість дітей наукових працівників (94,8%) прийшла до вузу прямо з школи, дітей спеціалістів — 75,4%, дітей службовців — 69,4, робітників — 61,6, колгоспників — 6,7%. Отже, діти робітників і особливо колгоспників значною мірою мають перерву в навчанні, що не може не позначитися на рівні знань, успішності, особливо в перші роки навчання у вузі.

Крім анкетування в ході вивчення питання впливу соціальної приналежності на успішність студентства був проведений детальний аналіз документації на історичному і радіофізичному факультетах. Були проаналізовані екзаменаційні відомості й залікові книжки студентів¹, їх особисті справи і комсомольські характеристики, що складались в усіх комсомольських групах у зв'язку з проведенням Ленінського заліку.

Результати досліджень дозволили зробити такі висновки: в умовах, коли можливість одержання вищої освіти визнача-

Таблиця 5

Соціальне походження прийнятих на 1 курс в 1969/70 учбовому році	Загальна кількість студентів		Склали першу сесію							
			відмінно		добре		задо- вільно		незадо- вільно	
	абсолютне число	%	абсолютне число	%	абсолютне число	%	абсолютне число	%	абсолютне число	%
Діти робітників	608	47,0	26	4,2	218	35,8	231	47,8	73	12,2
Діти селян	459	35,5	30	6,5	201	43,8	168	36,7	60	13,0
Діти службовців	225	17,4	69	30,6	96	42,7	36	16,0	24	10,7
Усього	1232	100	125	9,7	407	31,6	577	44,8	177	13,9

¹ Зіставлення цих двох документів, що відображають оцінки рівня знань, було необхідним, бо незадовільні оцінки і повторне складання екзаменів у матрикулах не простежуються.

ється результатами конкурсних екзаменів незалежно від будь-яких показників, крім рівня знань абітурієнтів, рівень успішності представників різних соціальних верств не має різних коливань. Однак, слід зазначити, що різниця в успішності все-таки має місце, причому особливо виразно вона виявляється на I—II курсах, практично зникаючи наприкінці навчання. В цілому ж на IV—V курсах середні показники успішності у всіх студентів в основному вирівнюються і значно підвищуються. Висновки підтверджуються даними, наведеними в табл. 5 і 6. Табл. 5 дає уявлення про співвідношення відмінників, студентів, які добре вчаться (на 4 і 5), і незадовільно вчаться з різних соціальних груп за підсумками зимової сесії 1969/70 учебного року.

Таким чином, на початку навчання у вузі майже три чверті (73,3%) дітей службовців навчаються на відмінно і добре, даючи найнижчий показник задовільних і незадовільних оцінок. Якщо серед невстигаючих найбільший процент (13,0) припадає на селян, то й серед тих, хто навчається на 4 і 5, теж найбільший показник дає саме ця група (43,8). Найгірші результати на першій сесії показали вихідці з робітників, серед яких відмінно і добре навчаються лише 40%, а значна більшість має лише задовільні показники.

Табл. 6 показує динаміку змін оцінок рівня знань від I по IV курс у балах на історичному факультеті, дозволяє простежити тенденцію підвищення і вирівнювання середніх оціночних показників.

Таблиця 6

Соціальне походження студентів	С е м е с т р и							
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII
Діти робітників	3,8	3,8	4,3	4,5	4,2	4,4	4,4	4,5
Діти селян	4,0	3,8	4,1	4,0	4,3	4,1	4,0	4,2
Діти службовців і інтелігенції	4,2	4,2	4,2	4,2	3,8	4,1	4,1	4,2

Цікаво, що найбільш чітко тенденція підвищення середнього балу успішності виявляється саме у вихідців з сімей робітників. Але слід мати на увазі, що процес вирівнювання ступеня знань (якщо визначати цей ступінь за екзаменаційними оцінками) до деякої міри пов'язаний з відсівом студентів. Вступ до вузу ще не означає, що дана людина обов'язково стане спеціалістом. Значна частина студентів, які вступили до вузів, з різних причин не закінчує навчання.

Вивчення залежності відсівання від соціального складу студентів показало, що в 1968/69 учбовому році на стаціонарі Харківського університету відсіялося близько 20% студентів з робітників, більше ніж 25% з селян і тільки 7% з службовців. Слід відзначити, що ті, хто вступив до вузу прямо з школи, дають найменше відсівання — приблизно 5%. Значну роль у відсіванні відіграє вік студентів. Залишення стаціонару не завжди свідчить про кидання навчання взагалі, дуже часто його продовжують на вечірньому, заочному відділеннях, або в іншому вузі. Але все-таки відсів чітко позначається на соціальному складі студентів, а звідси, зрозуміло, і на джерелах поповнення інтелігенції. Якщо в 1966/67 учбовому році до університету на стаціонар було прийнято 28,3% робітників, 7,6% селян і 64,1% з службовців і інтелігенції, то до IV курсу в 1969/70 учбовому році внаслідок відсіву соціальний склад студентів помітно змінився. Діти інтелігентів і службовців складають 78,6, робітників — 16,7, колгоспників — 4,7%.

Звичайно, в технічних вузах картина має дещо інший вигляд, але серед випускників технічних вузів теж у значній мірі переважають вихідці з сімей службовців. Це підтверджується обстеженням соціального походження наукових працівників віком до 35 років двох науково-дослідних інститутів м. Харкова. З 620 вчених, інженерів і техніків 39,6% виявились за походженням робітниками, 50,6% — службовцями, 9,8% — селянами.

Різниця в рівні знань, успішності студентів, вихідців з різних соціальних груп, є результатом тієї фактичної нерівності умов, в яких відбувалося виховання і навчання майбутніх студентів. В міру стирання соціально-класових відмінностей в соціалістичному суспільстві вплив соціального фактора на навчання і виховання студентства поступово зникатиме. Але об'єктивні тенденції розвитку соціалістичного суспільства не зменшують значення суб'єктивного фактора у вирішенні тих великих завдань, що стоять сьогодні перед вищою школою. Необхідність поліпшення якості підготовки спеціалістів потребує всебічного аналізу процесу навчання і виховання студентства.

Дослідження, що широко проводяться останнім часом радянськими соціологами, доводять необхідність найінтенсивніших пошуків шляхів підготовки до навчання у вузі дітей робітників і селян, свідчать, що переваги на конкурсних екзаменах для тієї чи іншої категорії молоді не дають бажаних наслідків у зміні соціального складу студентства, негативно впливають на успішність, викликають значний відсів. Перерва в навчанні з метою придбання виробничого стажу теж дає негативні результати.

Найбільш прийнятним сьогодні слід вважати шлях безпосередньої роботи серед робітничої і селянської молоді, залучення її до підготовчих факультетів, до спеціальних шкіл-інтер-

натів, що повинні існувати при вузах. Саме тут кваліфіковані викладачі, тісно пов'язані з специфікою того чи іншого вузу, зможуть виявити найбільш здатних, допомогти їм оволодіти знаннями, що забезпечить успіх на конкурсі і належний рівень навчання у вузі.

ЛІТЕРАТУРА

1. К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 3.
2. В. І. Ленін. Твори, т. 7.
3. В. І. Ленін. Твори, т. 30.
4. В. І. Ленин о науке и высшем образовании. Госполитиздат, М., 1967.
5. КПРС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК, ч. 1.
6. В. П. Елютин. Большая задача. Ж. «Огонек», 1970, № 11.
7. Т. А. Лепендина и др. Зависимость успеваемости от состава студентов. «Уч. зап. Горьк. ун-та, серия социологическая», вып. 91, 1969.
8. К. Овсянников. Классовая борьба в высшей школе и задачи комсомола. «Молодая гвардия», 1931.
9. М. Н. Руткевич. Образование в СССР как фактор социальной мобильности. В кн. «Социология и идеология», М., 1969.
10. Н. Л. Сафразьян. В. И. Ленин и высшая школа. Ж. «Вопросы истории», 1970, № 1.
11. Т. С. Сорокина. Влияние некоторых социальных факторов на выбор профессии, успеваемости и общественную активность студентов. «Уч. зап. МОП VI им. Крупской, серия научного коммунизма», М., 1968.
12. Сб. «Эффективность подготовки молодых специалистов», раздел 1. Каунас, 1969.

ДІЯЛЬНІСТЬ ТОВАРИСТВА РАДЯНСЬКО-ЧЕХОСЛОВАЦЬКОЇ ДРУЖБИ ПО ІНТЕРНАЦІОНАЛЬНОМУ ВИХОВАННЮ ТРУДЯЩИХ НА БОЙОВИХ ТРАДИЦІЯХ РАДЯНСЬКО-ЧЕХОСЛОВАЦЬКОЇ ДРУЖБИ

О. М. Куц

Виховання трудящих нашої країни у дусі дружби між народами, турбота про зміцнення соціалістичного ладу і співдружності країн соціалістичної системи — важлива ділянка патріотичного та інтернаціонального виховання трудящих. Саме тому ХХІІІ з'їзд КПРС зобов'язав партійні організації більше уваги приділяти комуністичному вихованню трудящих, зокрема молоді, на революційних, бойових і трудових традиціях радянського народу і Комуністичної партії [див. 1, 183].

Бойові традиції радянсько-чехословацької дружби — не тільки історія, а й могутня ідейна зброя радянського і чехословацького народів, завойована у боротьбі за свободу і незалежність проти спільного ворога — фашизму. В них закладена велика сила прикладу і відданості у виконанні інтернаціонального обов'язку старшим поколінням, того прикладу, який повинен стати нормою поведінки радянської людини.

Комуністична партія Радянського Союзу ставить своїм завданням виховувати всіх радянських людей у дусі ідей пролетарського інтернаціоналізму. «Зміцнення дружби і єдності багатонаціонального радянського народу, розвиток його зв'язків з братніми народами соціалістичних країн, комуністичними партіями і трудящими всього світу завжди були, є і будуть найважливішим завданням Комуністичної партії Радянського Союзу» [1, 83].

Благородній справі зміцнення та дальшого розвитку дружби і співробітництва між народами СРСР та ЧССР і інтернаціональному вихованню трудящих присвячена діяльність Товариства радянсько-чехословацької дружби, створеного 4 січня 1958 року [див. 9].

На сучасному етапі радянсько-чехословацьких відносин зв'язки по лінії Товариства радянсько-чехословацької дружби (далі ТРЧД) набувають все більшого значення. Вони є ефективним засобом виховання трудящих обох країн у дусі соціалістичного інтернаціоналізму і конкретною формою пропаганди досягнень радянського та чехословацького народів у галузі комуністичного і соціалістичного будівництва.

У «Спільній радянсько-чехословацькій заяві», підписаній партійно-урядовими делегаціями СРСР і ЧССР 27 жовтня 1969 р. в Москві, вказується на необхідність поширення і поглиблення співробітництва між державними органами і громадськими організаціями, зв'язків між областями, містами, районами, дружніх контактів між колективами заводів, колгоспів, установ СРСР і ЧССР. Була також відзначена позитивна роль, яку відігравали і відіграють у зміцненні братерських зв'язків між народами ЧССР і СРСР Союз чехословацько-радянської дружби і Товариство радянсько-чехословацької дружби [див. 25].

Бойові традиції радянсько-чехословацької дружби, що зародилися в минулому, стали підставою для створення місцевих відділень Товариства. Так, на урочистих зборах представників громадськості Харківщини 30 травня 1959 р. було зазначено, що в березні 1943 р. під Соколовом чехословацькі і радянські воїни мужньо відстоювали від ворога радянську землю, тому трудящі області завжди берегти будуть скріплену кров'ю дружбу з чехословацьким народом [див. 29].

При утворенні відділень на зборах з доповідями виступали представники партійних і радянських організацій, ветерани війни, тут же надсилались листи, вітання, звернення на адресу організацій і окремих осіб Чехословаччини і нашої країни. Ці матеріали висвітлювалися місцевими радіо, телебаченням, пресою і ставали відомими широкій громадськості. На адресу зборів обласних відділень надходили листи, телеграми, у яких місцеві організації підтримували створення відділень і висловлювали бажання вважати їх колективними членами Товариства.

Представники міста Тагіла, утворюючи місцеве відділення, писали у Чехословаччину своїм друзям, що все це більше згуртує наші народи і буде сприяти справі комуністичного будівництва.

На збори багатьох відділень і їх засідання запрошувались представники з Чехословаччини. Наприклад, на установчій конференції Свердловського відділення була присутня делегація КПЧ [див. 10, 1], Богульминського — представник посольства ЧССР [11, 1].

За час своєї діяльності Товариство стало авторитетною масовою організацією і активним помічником у зміцненні радянсько-чехословацької дружби та вихованні трудящих у дусі соціалістичного інтернаціоналізму. До Товариства входять 6 республіканських, 10 обласних, багато районних і селищних, одне сільське відділення. Усього місцевих відділень понад 4 тисячі [див. 9, 3]. У складі Українського республіканського відділення, що утворилося 4 листопада 1958 р., нараховується 520 організацій — колективних членів [див. 12, 8].

У складі активу Товариства працює багато ветеранів війни — учасників звільнення Чехословаччини або спільних бойових дій чехословацьких і радянських військ. До складу Центрального правління, наприклад, входить О. М. Асмолов [див. 13] — один з керівників штабу партизанського руху у Словаччині [див. 5, 327], почесний громадянин М. Фріштака (Словаччина); до Українського правління — учасник Словацького народного повстання Герой Радянського Союзу проф. В. І. Клоков [див. 23]. Вірменське відділення очолює Герой Радянського Союзу генерал-лейтенант С. Мартіросян [7]. У складі Харківського відділення активно працюють С. І. Сідельников, Г. Д. Клягін, М. П. Шевченко, М. М. Галан та багато інших.

Однією з дійових форм інтернаціонального виховання є встановлення і поглиблення зв'язків з чехословацьким Союзом чехословацько-радянської дружби. Союз виник у буремні революційні дні 22 лютого 1948 р. і відіграв значну роль у перемозі чехословацького народу над реакцією. «Перед новим Союзом чехословацько-радянської дружби зразу ж після його заснування — говорив К. Готвальд, — стоїть велике завдання: він повинен охороняти радянсько-чехословацький союз і мобілізувати на це весь наш народ, він повинен голосно всім заявити, що наші союзницькі узи недоторкані, що завжди і в усьому будемо йти пліч-о-пліч з Радянським Союзом і ніколи інакше» [див. 4, 196].

Виникненню Союзу передували організації, створені за ініціативою КПЧ: «Товариство культурного і економічного зближення з новою Росією» (1925) [30, ф. 5283, оп. 6, од. зб. 528, арк. 16] і «Союз друзів з СРСР» (1930) [30, ф. 5283, оп. 17, од. зб. 469, арк. 1]. На чолі Союзу з часу заснування стояв видатний представник чеської культури, невтомний борець за

чехословацько-радянську дружбу професор З. Неєдли, нагороджений Радянським урядом двома орденами Леніна [див. 24]. Серед членів Союзу багато ветеранів чехословацького корпусу в СРСР. З 1945 р. активно працює у президії Союзу, а з 1949 р. почесний його член Л. Свобода [30, ф. 5283, оп. 17, од. зб. 458, арк. 1, 11].

Партійно-урядова делегація ЧССР на переговорах у Москві в жовтні 1969 р., враховуючи історичний досвід нашої країни, підкреслила, що зміцнення дружби з Радянським Союзом є невід'ємною частиною соціалістичного патріотизму народів Чехословаччини [див. 28]. Цим положенням керується Союз у своїй діяльності.

Виконуючи рішення вересневого (1969 р.) Пленуму ЦК КПЧ про підготовку до 100-річчя з дня народження В. І. Леніна і 25-річчя звільнення Чехословаччини Радянською Армією від фашизму, Союз ЧСД приділяє велику увагу зміцненню дружби з трудящими СРСР і радянськими воїнами [див. 35].

Важливою формою виховання трудящих є робота з чехословацькими делегаціями, члени яких залучаються партійними організаціями і місцевими відділеннями ТРЧД до виступів, зустрічаються з трудящими під час відвідування нашої країни. Українське відділення, наприклад, до 1965 р. прийняло понад 35 тисяч гостей із Чехословаччини [див. 14, 2], а його актив щороку проводить понад тисячу різних заходів — зустрічей, мітингів, зборів, лекцій, бесід тощо. Саратовське відділення за 1962—1966 рр. організувало понад 500 заходів, охопивши близько 1 млн. чоловік [14, 19]. Всюди ТРЧД прагне використати приїзд чехословацьких друзів для пропаганди серед радянських людей братерської дружби [30, ф. 5283, оп. 17, од. зб. 528, арк. 112].

Велику роботу провели активісти Товариства у зв'язку з 40-річчям КПЧ. Понад тисячу ветеранів партії прибули до нашої країни, де зустрілися з радянськими людьми, ознайомилися з успіхами комуністичного будівництва [див. 15, 8]. В 1969 р. кількість відвідувачів з ЧССР перевищила 30 тисяч чоловік. Багато з них відвідують ленінські місця. 287 учасників поїзда дружби словацьких вчителів відвідали влітку 1969 р. ленінські місця у нашій країні. На зустрічі з трудящими м. Ленінграда, організованій місцевим відділенням ТРЧД, чехословацькі гості запевнили радянських людей, що будуть вірні ленінським ідеям і принципам інтернаціоналізму і виховуватимуть свою молодь на прикладі життя і революційної діяльності В. І. Леніна [див. 31].

ТРЧД систематично направляє в ЧССР за узгодженням з Союзом ЧРД свої делегації, які не тільки знайомляться з досвідом роботи чехословацьких колег, але й активно пропагують ідеї дружби і братерства. У 1968—1969 рр. Чехословаччину від-

відало близько 60 тисяч радянських туристів. Вони познайомились з місцями бойової співдружності, ленінськими місцями [див. 34].

Значна роль у зміцненні радянсько-чехословацької дружби належить обласним відділенням ТРЧД, які встановили безпосередні контакти з відповідними областями ЧССР і відділеннями Союзу ЧРД і проводять виховну роботу, використовуючи ці зв'язки. За рішенням ЦК КПРС і ЦК КПЧ для посилення зв'язків і обміну досвідом комуністичного та соціалістичного будівництва встановлені безпосередні контакти між Московською і Середньочеською, Володимирською і Північночеською, Гомельською і Південночеською, Свердловською і Західночеською, Чернігівською і Східночеською, Волгоградською і Північноморавською, Воронежською і Південноморавською, Саратовською і Західнославацькою, Закарпатською і Східнославацькою, Тульською і Середньословацькою областями [13, 7—8] містами Києвом і Братіславою [див. 28], Харковом і Пльзенем [див. 8]. Відповідно встановлені зв'язки між районами і виробничими колективами зазначених областей, наприклад, між Коломенським і Младоболеславським, Ленінським і Мельницьким, Подольським і Кладненським районами Московської і Середньочеської областей, Подольським заводом ім. Орджонікідзе і заводом «ЧКД» в м. Сланах, школами м. Кладно і Подольська [див. 32].

Форми цих зв'язків різні: заключення соціалістичних зобов'язань і договорів, обмін досвідом, перевірка виконання зобов'язань, обмін делегаціями, створення піонерських таборів, різноманітні культурно-масові заходи, які сприяють інтернаціональному вихованню і зближенню трудящих. Це не тільки виробничі зв'язки, але й велика робота партійних організацій цих колективів по мобілізації трудящих на виконання головного інтернаціонального завдання — побудови комунізму, зміцнення позицій соціалізму.

Щорічно, наприклад, 7—8 тисяч чоловік з дружньої Східнославацької області відвідують Закарпаття [див. 16, 10]. У більшості Воронежських шкіл створені інтернаціональні клуби, в яких показані зв'язки з Південноморавською областю, в Брно і Воронежі відпочивали великі групи піонерів. У дні традиційних місячників дружби братніх країн проходять десятки зустрічей молоді з колишніми бійцями-інтернаціоналістами, воїнами Радянської Армії, що брали активну участь у звільненні Праги, Братіслави, Брно. У воронезьців стало доброю традицією відвідувати у Празі місця, пов'язані з іменем великого Леніна, зустрічатись з жителями Воронежської вулиці, названої так на честь бойової співдружності, саджати в Брно дерева дружби, відвідувати Лідіце — розповідає Герой Радянського Союзу, по-

чесний громадянин Лідіце, заступник правління Воронежського відділення ТРЧД А. І. Панков [див. 3, 7, 1].

Важливе значення для зміцнення радянсько-чехословацької дружби і виховання інтернаціоналізму у трудящих має листування між виробничими колективами, піонерськими і комсомольськими організаціями СРСР і ЧССР. Естонське відділення ТРЧД має листування з 50 організаціями і 135 окремими особами з Чехословаччини [17, 1], Тульське — з 19 колективами і 900 окремими особами [18, 13], тільки Саратовське відділення щорічно відправляє в ЧССР близько 500 листів [14, 15].

Учні шкіл міст Дніпродзержинська і Тржинець зустрілися з колишніми учасниками громадянської війни в СРСР — чехами і українцями, які боролися в складі команди бронепоезда, що був зроблений на Дніпродзержинському заводі. В листі в Дніпродзержинськ колектив школи м. Трженця писав: «Ми хочемо використовувати дружбу металургів наших міст для того, щоб діти познайомилися між собою. Тоді наша дружба стане традиційною, закріпленою на вічні часи» [19, 24]. До 25-річчя звільнення Радянською Армією Чехословаччини колектив Трженецьких металургів взяв підвищені зобов'язання [26].

Вихованню почуття дружби сприяє листування з рідними чехословацьких воїнів, які воювали на радянській землі. Відділення ТРЧД заводу ХТЗ зав'язало переписку з рідними Ф. Кра-ла, який, будучи пораненим під Соколовом, був відправлений у госпіталь м. Харкова. Коли фашисти підійшли до міста, він на чолі роти радянських бійців обороняв тракторний завод [2]. Робітники заводу увічнили його ім'ям одну з вулиць.

Почуття інтернаціоналізму, усвідомлення відповідальності за соціалістичні завоювання радянські люди проявили в дні, коли антисоціалістичні сили намагалися повалити соціалістичний лад в Чехословаччині. Тисячі листів направили трудящим ЧССР учасники звільнення цієї країни, окремі громадяни і колективи відділень ТРЧД, яких зв'язувала особиста дружба і виробничі зв'язки. Листи сприяли зміцненню у чехословацьких трудящих впевненості в тому, що вони неодинокі в боротьбі проти спільного ворога — імперіалізму.

Колективи відділень ТРЧД одержують багато листів із ЧССР, в яких трудящі братньої країни висловлюють інтернаціональні почуття до радянського народу, рішучість і надалі боротися разом за нові перемоги соціалізму. Робітники заводу «Веломос» (ЧССР), засуджуючи дії контрреволюції, обіцяють трудящим Харківського велосипедного заводу, що ніколи не дозволять порушити дружбу [20]. Організація Союзу ЧРД району Бжецлав (ЧССР) повідомляє, що підготовку до 100-річчя з дня народження В. І. Леніна і 25-річчя з дня визволення країни Радянською Армією від гітлерівського рабства вона використовує для зміцнення дружби між чехословацьким і радянським наро-

дами [6]. Читаючи такі листи, спілкуючись з чехословацькими патріотами, трудящі нашої країни переконуються, що соціалістичний інтернаціоналізм множить наші сили і сприяє подоланню самих важких перешкод.

Важливою формою виховання трудящих є естафети миру і дружби по місцях бойової співдружності Москва—Прага, що проводяться Товариством, ЦК ВЛКСМ, ДТСААФ і відповідними організаціями ЧССР. Під час проведення цих заходів на мітингах, зустрічах, зборах радянські люди з великою повагою до чехословацького народу передають вітальні листи, адреси, сувеніри і матеріали. На радянсько-чехословацькому кордоні у присутності численних представників громадськості обох країн відбувається обмін естафетами. В 1968 р. на мітингу при обміні естафетами були представники Москви, Мінська, Воронежа, Волгограда, Саратова, Гомеля, Тули, Закарпаття, партійні і урядові діячі [35]. Під час естафети Москва—Прага в 1970 р. в с. Соколів після мітингу громадськості села і представників області відбулись міжнародні змагання по мотокросу команд СРСР і ЧССР.

Однією з форм виховання молоді на традиціях є проведення автомотокросів, марафонських пробігів молоді по місцях бойової співдружності. В дні 25-річчя з дня спільних боїв під Соколом після урочистого мітингу і покладання вінків на могили радянських та чехословацьких воїнів 2 березня 1968 р. чехословацькі спортсмени взяли старт із Соколова до Праги. Дні і ночі змінюючись, спортсмени долали відстань. 7 березня вони фінішували на заводі «ЧКД—Соколово» в Празі, де серед зустрічаючих на мітингу були представники українського села [див. 36].

З метою пропаганди традицій дружби ТРЧД разом з відділеннями товариства «Знання» проводить лекції, доповіді для трудящих. У 1966 р. на Україні було прочитано таких лекцій понад 4,5 тисячі [див. 21, 10], в Тульській області — 1600 [18], в 1968—1969 рр. харківські відділення ТРЧД та «Знання» розповсюдили на допомогу лекторові методичні посібники «25 років бойової співдружності радянських та чехословацьких воїнів», «Братерський союз народів СРСР та Чехословаччини», «Дружбу необхідно кріпити», «25-і роковини Словацького національного повстання», «Непорушна дружба», підготовлені вченими Харкова і прочитані перед 200-тисячним колективом відділення ТРЧД [див. 22].

Захист соціалізму — інтернаціональний обов'язок громадянина соціалістичного суспільства. Цю рису свідомого будівника комунізму особливо необхідно виховувати в сучасних умовах. Цю обставину враховують партійні та громадські організації, виховуючи інтернаціоналізм у радянських людей на бойових традиціях народів СРСР та ЧССР. Вони займають значне місце у

системі заходів, пов'язаних із зміцненням та пропагандою радянсько-чехословацької дружби. Про це свідчить питома вага ювілейних і пам'ятних дат на теми бойових традицій у діяльності Українського відділення ТРЧД:

	1965 р.	1966 р.	1967 р.	1968 р.	1969 р.
Заплановано відзначити ювілейних та пам'ятних дат	11	7	6	8	8
В тому числі на теми бойових традицій радянсько-чехословацької дружби	5	6	5	8	7

Отже, виховання трудящих на бойових традиціях радянсько-чехословацької дружби організаціями ТРЧД є складовою частиною комуністичного виховання, ідеологічної роботи партії.

Діяльність Товариства радянсько-чехословацької дружби сприяє вихованню у трудящих почуття пролетарського інтернаціоналізму і соціалістичного патріотизму, готовності захищати справу соціалізму в СРСР і світовій соціалістичній співдружності, надавати підтримку міжнародному робітничому рухові, всім революційним визвольним силам сучасності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Матеріали XXIII з'їзду КПРС, К., 1966.
2. Архів МО СРСР, ф. 203, оп. 2675, спр. 1, арк. 93.
3. Воронеж-Брно. Воронеж, 1968.
4. К. Готвальд. Избранные произведения, т. 11, М., 1957.
5. История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941—1945. М., 1964.
6. Експозиції музею радянсько-чехословацької дружби с. Соколів, Харківської області, зал «Дружба».
7. «Коммунист» (Вірменія), 6 травня 1967 р.
8. «Красное знамя», 27 серпня 1966 р.
9. Поточний архів Товариства радянсько-чехословацької дружби (далі ТРЧД). Матеріали засідання Центрального правління, присвяченого 10 роковинам з дня створення Товариства від 18 січня 1968 р.
10. Поточний архів ТРЧД, спр. Свердловського відділення. Звіт за друге півріччя 1966 р.
11. Поточний архів ТРЧД, спр. Богуминського відділення. Звіт за перше півріччя 1966 р.
12. Поточний архів Українського відділення ТРЧД. Звіт за 1967 р.
13. Поточний архів ТРЧД. Протокол засідання Центрального правління № 3 від 10 січня 1967 р.
14. Поточний архів ТРЧД. Резолюція II республіканської конференції від 4 січня 1965 р.
15. Поточний архів Українського відділення ТРЧД. Звіт за 1965 р.

16. Поточний архів Українського відділення ТРЧД. «Дружба ріднить на-
роди», Ужгород, 1965.
17. Поточний архів ТРЧД, спр. Естонського відділення за 1965 р.
18. Поточний архів ТРЧД, спр. Тульського відділення.
19. Поточний архів Українського відділення ТРЧД. Звіт відділення
за 1962 р.
20. Поточний архів відділення ТРЧД Харківського велозаводу. Лист че-
хословацьких робітників велозаводу «Веломос» від 20 жовтня 1969 р.
21. Поточний архів Українського відділення ТРЧД. Звіт за 1966 р.
22. Поточний архів Харківського відділення ТРЧД. Матеріали лекцій за
1968—1969 рр.
23. Партийний архів Інституту історії партії при ЦК КП України, ф. 111,
оп. 1, од. зб. 1, арк. 1.
24. Газ. «Правда», 10 лютого 1968 р.
25. Газ. «Правда», 29 жовтня 1969 р.
26. Газ. «Правда», 15 листопада 1969 р.
27. Газ. «Радянська Україна», 30 жовтня 1969 р.
28. Газ. «Радянська Україна», 5 квітня 1969 р.
29. Газ. «Соціалістична Харківщина», 31 травня 1959 р.
30. Центральний державний архів Жовтневої революції СРСР.
31. «Учительская газета», 7 серпня 1969 р.
32. «Družba», 1966, č. 1, str. 7.
33. «Rudé právo», 31 října 1969; 14 gnora 1970.
34. «Rudé právo», 30 července 1969.
35. «Rudé právo», 23 května 1968.
36. «Rude právo», 8 března 1968.

СОЦІАЛІСТИЧНЕ ЗМАГАННЯ ЯК ФАКТОР ПІДВИЩЕННЯ ТРУДОВОЇ АКТИВНОСТІ РАДЯНСЬКОЇ МОЛОДІ

А. О. Горшков

Будівництво комунізму в нашій країні характеризується якісними змінами в системі продуктивних сил, великим розмахом соціалістичного змагання, що безперервно розвивається і збагачується творчим досвідом, наповнюється новим змістом, поступовим впровадженням комуністичних форм праці. Значне поширення цей рух має серед молоді.

Масовість руху за комуністичне ставлення до праці, її новий зміст як вищого етапу соціалістичного змагання, економічна результативність вимагають глибокого теоретичного обґрунтування закономірностей виникнення і розвитку змагання. Без цього не можливі раціональний вибір його форм, організація і керівництво цим процесом, його свідоме використання як фактора підвищення трудової активності молоді.

Економічний зміст змагання вперше розкрили класики марксизму-ленінізму, виходячи з того, що трудова діяльність є першою і головною умовою існування людського суспільства.

К. Маркс розглядав його як об'єктивну соціологічну закономірність, яка виникає на основі простої кооперації праці. Кооперація праці — це такий виробничий організм, який забезпе-

чує важливі суспільні потреби, об'єднання зусиль людей для підкорення природи.

Розкриваючи суть кооперації праці, К. Маркс підкреслював, що в результаті спільної праці підвищується не тільки індивідуальна продуктивність, але й створюється нова виробнича сила, «яка самою своєю суттю є масова сила» [1, 23, 313]. Взаємозв'язок і взаємозалежність виробників, які виникають при кооперуванні праці, служать об'єктивною основою змагання. У зв'язку з цим К. Маркс писав: «...крім тієї нової сили, яка виникає із злиття багатьох сил в одну спільну, при більшості продуктивних робіт уже самий громадський контакт викликає змагання і своєрідне піднесення життєвої енергії (*animal spirits*), що збільшує індивідуальну продуктивність окремих осіб» [1, 23, 313].

Отже, змагання як трудове суперництво, виявлення природних трудових потенцій, закладених в людині, властиве об'єктивно всім формам кооперативної праці. Разом з тим характер змагання визначається не самим фактом суспільної виробничої діяльності людей, а суспільно-економічним укладом суспільства і, перш за все, пануючою в суспільстві формою власності на засоби виробництва. У всіх суспільних формаціях, де панує приватна власність, трудове суперництво приймає специфічну форму — форму конкурентної боротьби. В розвиненому капіталістичному суспільстві, особливо в його останній стадії — імперіалізмі, конкуренція «означає нечувано звіряче придушення підприємливості, енергії, сміливого почину *маси* населення, гігантської більшості його, дев'яноста дев'яти сотих трудящих, означає також заміну змагання фінансовим шахрайством, деспотизмом, прислужництвом на верху соціальної драбини» [2, 26, 363].

В умовах капіталістичного суспільства природні устремління робітника до змагання, його внутрішня потреба поміряться силою, умінням, вправністю, винахідливістю з іншими робітниками придушується експлуатацією його праці капіталізмом, а також конкуренцією, елементи якої проникають в середовище робітників. Як продавці робочої сили, трудящі при капіталізмі змушені конкурувати між собою за засоби існування, і їх класова солідарність, єдність економічних і політичних цілей і інтересів досягається шляхом переборювання цієї конкуренції: «Конкуренція між робітниками полягає не тільки в тому, що один продає себе дешевше, ніж другий, але й у тому, що один працює за двох» [1, 6, 567].

Якісно новий характер праці при соціалізмі відбиває розвиток виробничих зв'язків між людьми в умовах суспільної власності на знаряддя та засоби виробництва. Однією з форм виявлення цих зв'язків є соціалістичне змагання.

Відоме положення В. І. Леніна про те, що «соціалізм не тільки не гасить змагання, а навпаки, вперше створює можли-

вість застосувати його дійсно *широко*, дійсно в *масовому* розмірі, залучити дійсно більшість трудящих на арену такої роботи, де вони можуть проявити себе, розгорнути свої здібності, виявити таланти, яких в народі — непочате джерело і які капіталізм м'яв, давив, душив тисячами і мільйонами» [2, 26, 365].

Нові умови для економічного розвитку суспільства створює соціалістична система господарства, що заснована на державній власності на засоби виробництва. Соціалістична суспільна власність була принципово новою основою для кооперування праці. В умовах соціалістичного кооперування праці відносини між людьми в процесах виробництва неминуче приймають форму соціалістичного змагання, основними рисами якого є товариське змагання, співробітництво, взаємодопомога.

Найбільш загальні результати соціалістичного змагання виявляються в створенні такої соціально-психологічної обстановки, яка породжує додаткову фізичну енергію і ініціативу робітників, веде до підвищення індивідуальної та загальної продуктивності праці. Таким чином, найбільш загальним об'єктом соціалістичного змагання є підвищення ефективності індивідуальної і колективної праці. Але було б неправильно поширювати сферу дії соціалістичного змагання лише на обмін трудовою діяльністю. Соціалістичне змагання є також спосіб самовираження і розвитку особистості, колективу, засобом виявлення відношення особистості до праці, формою розвитку соціалістичної творчості.

Соціалістичне змагання, виражаючи найбільш суттєві сторони соціалістичних виробничих відносин, а через них і систему соціалістичних суспільних відносин взагалі, охоплює не лише економічну, а й соціально-політичну, духовну області життя людей. Оскільки в соціалістичному змаганні відбиваються економічні, соціально-політичні та соціально-ідеологічні процеси, то його необхідно розглядати як закономірність соціалістичного суспільства в цілому. Та обставина, що в умовах суспільної власності на засоби виробництва праця кожного робітника є частиною усієї загальної праці, об'єктивно обумовлює трудове змагання.

Форми розвитку соціалістичного змагання повинні виражати відповідні етапи розвитку соціалістичного кооперування праці. Відкидання об'єктивності змагання приведе до суб'єктивізму і волюнтаризму. Соціалістичне змагання з суб'єктивного боку — це свідомо діяльність, спосіб залучення трудящих мас до будівництва соціалізму і комунізму, цілеспрямованого перетворення праці.

«Усвідомлення трудящими того, що вони працюють не на експлуататорів, а на себе, своє суспільство, породжує трудовий ентузіазм, новаторство, творчу ініціативу, масове соціалістичне змагання. Соціалізм — це жива творчість трудящих мас. Зрос-

тання активності народних мас в будівництві нового життя — закон епохи соціалізму» [4, 223].

Роль змагання В. І. Ленін бачив у тому, що воно допомагає «будувати нову дисципліну праці, будувати нові форми суспільного зв'язку між людьми, будувати нові форми і прийоми залучення людей до праці» [2, 30, 469—470]. Соціалістичне змагання на сучасному рівні — це складний і багатограний процес. І не слід думати, що воно вже вирішило всі проблеми, відповіло на всі запитання, висунуті життям. Істотно, з нашої точки зору, є проблема співвідношення і взаємозв'язку різноманітних видів трудової активності мас. Теоретичні дослідження в цій області мають значні практичні наслідки, і досвід в організації соціалістичного змагання дозволяє зробити висновки і відповісти на деякі питання. Перш за все, що слід розуміти під «формою» і «видом» змагання? Форма — це те, в чому виявляється суть змагання на тому чи іншому етапі розвитку. Відомо, що основні форми соціалістичного змагання відповідали основним етапам розвитку продуктивних сил і виробничих відносин нашого суспільства. Наприклад, рух за комуністичну працю — це нова форма соціалістичного змагання, викликана до життя новими досягненнями і завданнями розвитку соціалізму. Своерідність цієї форми змагання і її відмінність від попередніх форм полягає в тому, що рух за комуністичну працю базується на більш зрілій матеріально-технічній основі, масштаб дії його значно ширший, бо охоплює виробничу і невиробничу сфери, побут, працю, мораль радянських людей. Нарешті, рух за комуністичну працю в більшій мірі, ніж попередні форми змагання, впливає на зміну характеру праці, розвиває деякі елементи комуністичної праці. Щодо видів змагання, то вони диференціюються на об'єкти і суб'єкти змагання. Диференціація на об'єкти змагання залежить від того, на що саме спрямована трудова діяльність тих, що змагаються: на економію сировини і матеріалів, на збільшення об'єму продукції чи підвищення культурно-технічного рівня робітників і т. д. Диференціація на суб'єкти змагання виражається в тому, хто змагається: індивідуальний робітник чи колектив (дільниця, бригада, цех, завод), робітники однакових чи різних професій. Отже, види змагання являють собою конкретні форми організації трудової активності мас.

Види змагання по об'єкту і суб'єкту часто взаємопереплітаються, доповнюючи один одного. Трудова активність — необхідна умова всебічного розвитку особистості. Коли ми говоримо про творчу особистість, то, мабуть, правда на боці тих авторів, які вказують на недостатність лише залучення людини до певного виду діяльності або сполучення деяких професій [7, 18]. Головне в тому, наскільки творчо людина ставить до того чи іншого виду діяльності. Отже, мова йде про обов'язковий синтез багатогранності в діяльності людини з творчістю, самоді-

яльністю. Активна творча діяльність особистості багато в чому залежить від того середовища, яке оточує її повсякчасно, тобто від соціалістичного виробничого колективу. Соціалістичне підприємство — виробничий осередок суспільства, де кожен працівник відчуває себе господарем, де рахуються з його поглядами, цінують його досвід, де про умови праці, побут, дозволяти і про формування всебічно розвиненого трудівника-творця піклується колектив. Колективи — це різні за характером об'єднання людей. Особистість в колективі відчуває себе краще, якщо її бажання і помисли співпадають з колективними. Трудова активність формується в процесі практичного розв'язання завдань, що стоять перед колективом.

Розширення самостійності підприємств, підвищення їх ролі в питаннях планування, мобілізації внутрішніх ресурсів, стимулювання робітників — створюють всі необхідні умови для дальшого розвитку творчого ставлення до праці. На кращих підприємствах країни серйозну увагу приділяють нормалізації системи внутрішньокolleктивних зв'язків, організації соціалістичного змагання, його нового етапу — руху за комуністичну працю, створенню певних умов для творчої діяльності трудівника.

Важливе значення у формуванні трудової активності, впливи на особистість, розвитку колективізму має соціалістичне змагання і його вищий етап — рух за комуністичне ставлення до праці. Змагання за комуністичне ставлення до праці активно впливає на всі сторони життя і діяльності радянської людини. Воно є найбільш узагальнюючою формою творчої діяльності, яка сконцентрувала в собі основні сучасні форми творчої активності мас, виявлення ініціативи.

Активним учасником руху за комуністичне ставлення до праці є наша радянська молодь і її авангард — Ленінський комсомол. Серед учасників змагання на сучасному етапі молодь становить 30 мільйонів чоловік, або 44% [6, 3] всіх учасників руху за комуністичну працю. У змаганні під девізом: «Ленінському ювілею — ударний труд молодих» тільки на Харківщині брало участь більш як 200 тисяч комсомольців і молоді, 1400 комсомольсько-молодіжних колективів. У змагання за комуністичне ставлення до праці включилось більш як 73 тисячі комсомольців області, 1070 комсомольсько-молодіжних колективів, бригад, змін, дільниць [5].

Рух за комуністичне ставлення до праці є відображенням глибоких об'єктивних змін, які відбулися і відбуваються в розвитку продуктивних сил і виробничих відносин нашого суспільства. Інакше кажучи, могутній підйом радянської економіки, дальше зростання культурно-технічного рівня народу, підвищення його матеріального добробуту і політичної свідомості створили необхідні умови для розвитку творчої ініціативи і трудо-

вої активності мас, що проявляються у нових формах змагання. Виникнення руху за комуністичну працю, перехід на новий етап соціалістичного змагання закономірно обумовлені потребами суспільного розвитку на даному історичному етапі і підготовлені всім попереднім ходом змагання. «Виконуючи вказівки В. І. Леніна, партія намагається повністю використати всі форми матеріального і морального стимулювання праці, розвивати соціалістичне змагання, що відкриває широкий простір ініціативі, творчому почину» [3, 50].

Будівництво комунізму В. І. Ленін розглядав як комплексне завдання, в якому рішення економічних і соціально-політичних проблем тісно пов'язане з формуванням нової людини, навчанням *«всебічно розвинених і всебічно підготовлених людей»* [2, 31, 30]. Значне місце у цій роботі належить Ленінському комсомолу, всій радянській молоді. Тому серед вимог до особистості молодого громадянина соціалістичного суспільства, як і раніш, найважливішим є класовий підхід. Найбільш важливим у виховній роботі комсомолу залишається завдання підвищення ідейно-теоретичного рівня молоді, зростання її політичної і трудової активності, постійного збільшення її реального вкладу в загальнонародну справу комуністичного будівництва. Практична справа, повсякденне життя, за яким стоять корінні інтереси суспільства, соціальних груп і окремих людей — це одне з найважливіших завдань комсомолу. «Бути членами Спілки молоді, — говорив В. І. Ленін, — значить вести справу так, щоб віддати свою роботу, свої сили на загальну справу. Ось у цьому полягає комуністичне виховання. Тільки в такій роботі перетворюється юнак або дівчина в справжнього комуніста» [2, 31, 260—261].

Таким чином, соціалістичне змагання є фактором підвищення трудової активності, найважливішим засобом активізації молоді, засобом залучення її до творчої праці. Подальший розвиток трудової активності молоді неможливий без широкого залучення її в соціалістичне змагання, бо саме участь у змаганні викликає трудову активність.

ЛІТЕРАТУРА

1. К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 6, 20, 23, 25, 32.
2. В. І. Ленін. Твори, т. 26, 30, 31.
3. До 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна. Тези ЦК КПРС. Політвидав України, К., 1970.
4. XXII з'їзд Комуністичної партії Радянського Союзу, ч. III. Політвидав УРСР, К., 1962.
5. З матеріалів Харківського обкому ЛКСМУ.
6. Ж. «Комсомольская жизнь», 1969, № 2.
7. Рабочий класс и технический прогресс. Изд-во «Наука», М., 1965.

З М І С Т

Б. К. Решетняк, Г. Ф. Рум'янцев. До питання про джерела і суть соціальних відмінностей всередині робітничого класу	3
М. І. Сазонов, І. Я. Ткаченко. В. І. Ленін і розвиток колгоспного ладу на сучасному етапі	10
В. І. Чигринов. Деякі питання розвитку аграрно-промислових об'єднань	19
В. М. Токмаков. Ленінські ідеї про електрифікацію та їх значення у подоланні культурно-побутових відмінностей між містом і селом	26
Б. Т. Личко. Удосконалення методів партійного керівництва і внутріпартійної демократії — необхідна умова зміцнення колгоспної демократії	33
В. М. Чугуєнко. Деякі аспекти критики буржуазної концепції промислової демократії	40
К. О. Полякова. Науково-технічний прогрес і проблема зближення соціально-професійних груп наукової та інженерно-технічної інтелігенції	47
А. М. Перепелиця. Народний контроль та інтелігенція	54
В. І. Астахова. До питання про залежність успішності студентства від його соціального складу	61
О. М. Куц. Діяльність Товариства радянсько-чехословацької дружби по інтернаціональному вихованню трудящих на бойових традиціях радянсько-чехословацької дружби	69
А. О. Горшков. Соціалістичне змагання як фактор підвищення трудової активності радянської молоді	77

ВО
ня
ет
ба
то
В.
ми
со
ти

за
пр
ня
[2,
со
ст
ні
у
іде
до
за
на
су
ва
ді,
да
по
р
26

ня
ло
тор
лу
ви

КП
дав

ВЕСТНИК
ХАРЬКОВСКОГО УНИВЕРСИТЕТА

Серия научного коммунизма
Выпуск 5
(на украинском языке)

Редактор С. Д. Суло
Техредактор Л. Ю. Мокроусова
Коректор Ж. Л. Бялая

Здано до набору 28/V 1970 р. Підписано до друку 14/VIII 1970 р. БЦ 50189.
Формат 60×90¹/₁₆. Обсяг: 5,25 фіз. друк. арк., 5,25 умовн. друк. арк.,
5,5 обл.-вид. арк. Зам. 1970. Тираж 500. Ціна 44 коп.

Харківська друкарня № 16 Обласного управління по пресі
Харків. Університетська, 16

27